

Németh Csaba:

A GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSA

A reformáció Gyulán

Máig vita tárgy, hogy Luther Márton vallásújításáról mikor értesülhettek először Gyulán, kik és mikor léptek az új vallásfelekezet követői nyomába. Bár közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, bizonyosra vehetjük, hogy az uradalom 1510–1530 közötti birtokosának, Brandenburgi György örgrófnak szolgálatot teljesítő személyek hozták hírét Luther tanainak.

Az örgróf a magyarországi reformáció első képviselői közé tartozott, aki már az 1520-as évek elején támogatta Luthert. Német birtokain végzett hittérítés révén az utókortól kiérdemelte a „kegyes” (Georg de Fromme) jelzőt. Tagja volt annak a szűk csoportnak, mely a budai udvarban – az ifjú királyi párral együtt – rokonszenvezett a reformációval. Egyike volt azon hat német fejedelemnek, akik 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlésen ünnepélyesen protestáltak az 1521-es birodalmi gyűlés Luthert elítélő határozata ellen. (Ettől kezdve nevezték el a reformáció híveit protestánsoknak.) A következő esztendőben ott találjuk az Ágostai Hitvallást, az első és máig legfontosabb evangélikus hitvallást aláíró hét fejedelem között.¹

Aligha hihetjük el, hogy Gyulán semmit sem tett az új tanok elterjesztése érdekében. Közvetlen hatással nem lehetett, mivel 1520 után nem járt a városban, de hivatalnokai, alkalmazottai révén napi összeköttetésben állt a gyulaiakkal. Biztosra vehetjük, hogy közöttük akadtak olyanok, akik már az első időben megismerkedtek a reformációval. Gyula ekkor kiterjedt kereskedelmet folytatott, a magyarországi mezővárosok élvonalába tartozott. A külföldet is megjárta, az újításra pedig hajlamos kereskedőréteg fogékony volt az új tanokra.

Gyula polgárai 1528-ban még egyöntetűen kiálltak plébánosuk mellett. Amikor a malmát lefoglaltatta Lötz János, György gróf gyulai helytartója, „*az összes gyulai polgárok*” felléptek plébánosuk mellett, attól félve, hogy emiatt majd a káplánok nem temetik el halottaikat, nem keresztelik meg gyermekeiket.²

A változás az 1520-as és az 1530-as évek fordulóján következett be. Az 1533-ban közgyűlésüket Gyulán tartó ferencesek azért szigorították meg saját kolostoruk, és a lelki gondozásuk alatt álló beginaház (apáca kolostor) rendjét, hogy ne adjanak tápot az ellenük irányuló támadásoknak.³ Eszerint már 1533 előtt is heves vallási jellegű vitáknak lehettek szemtanúi városunk polgárai!

¹ *Kósa László*: A gyulai református egyház története. Gyula, 1994. (Gyulai Füzetek 7.) 18–19.

² *Karácsonyi János*: Békés vármegye története I. kötet. Gyula, 1896. 105.

³ *Kósa* 22.

1537–1539 között Péchy Mihály, 1542–1544 között Atyay Péter, 1548–1552 között pedig Zákány Balázs ferences hitszónok lépett fel Gyulán a katolicizmus védelmében.⁴ Erre aligha lett volna szükségük, ha nincs kivel, kikkel vitázniuk.

Mégsem könnyű megragadni azt a pillanatot, amikor a reformáció hívei egyértelműen színre lépnek. A protestantizmustól elhatárolódó tridenti zsinat befejezéséig (1563) nem volt egészen egyértelmű az, hogy új vallásfelekezet született. A reformáció kezdetben nem egy új egyház megteremtésének, hanem a katolicizmus megújításának igényével lépett fel. Nézetünk szerint az 1530-as évek közepétől már tekintélyes számban éltek evangélikus hívek a városban. Ezt látszanak alátámasztani azok az újabb kutatási eredmények is, melyekről Kósa Lászlónak a gyulai reformátusok történetét bemutató könyve ad áttekintést.⁵

A döntő fordulat Patócsy Ferenc főkapitánysága idején (1542–1552) állt be, s ez Szegedi Kis István (1505–1572) fellépéséhez köthető. Ő az alsóbb iskoláit Gyulán végezte, s az sem zárható ki, hogy maga is ferences szerzetes volt. Egykori iskolájába 1545-ben tért vissza tanítani.⁶ 1543. május 9-én adták ki a gyulai szabók céhszabályzatát, melyben mellőzték a régi hit szertartásainak megemlégtését.⁷ Az, hogy szabályzatukat érvénybe léptethették, arra utal, hogy a városban ekkorra a protestánsok kezébe került a vezetés. A változás talán összefüggésbe hozható egy nemzedékváltással, mert az 1545-ös vámnaplókban hiába keressük már az 1520-as évek legvagyonosabb kereskedőinek neveit.⁸

1552-ben a király átvette a várat, s Gyula az ország három legjelentősebb végvárának egyikévé vált. A hitújítók ezután a végvári vitézeketől nyerték a legnagyobb támogatást. A városban állomásozó hadak kapitánya, Horváth Bertalan nyíltan pártfogásába vette őket.⁹ Az udvarbíró már 1552. november 14-én azt jelentette, hogy van itt néhány lutheránus hitszónok, akik közül az egyik a minap Horváth Bertalan házában prédikált.¹⁰

⁴ Karácsonyi I. 193.

⁵ Kósa 22.

⁶ Kósa 23.–24.: Szegedi már 16 évesen (azaz 1521 óta) tanította a kisebb gyermekeket Gyulán. 1540-ben ment ki Krakóba, majd Wittenbergbe, ahonnét a „*Szentírást magyarázó doktori titulussal*” tért haza. Gyulán 1546–1547-ben tanított „*mind a templomban, mind az iskolában.*” A gimnáziumi oktatás jelentőségét különösen kiemeli az a tény, hogy ennek megszűntét követően 1802-ig nem működött gimnázium a megyében.

⁷ Scherer Ferenc: Gyula város története I. kötet. Gyula, 1938. 175.

⁸ Bácskai Vera: Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században. (Gyulai Füzetek 3.) Gyula, 1991. 22.–23.

⁹ Karácsonyi I. 189.; Veress Endre: Gyula város oklevéltára (1313–1800) Bp., 1938. 194.: „*A Pathóchyak idejéből való hűségese kapitány volt.*”

¹⁰ Scherer I. 176.: Veress László levele Castladohoz.

A reformáció virágkora Gyulán

A protestantizmus napja akkor virradt fel igazán, amikor Mágocsy Gáspár (1514-1587) 1554. május 23-án átvette a vár főkapitányságát.¹¹ Ő volt az első gyulai főkapitány, aki nyíltan szakított a katolikus vallással. Nemcsak a várórség, de a város lakosainak gazdagabb rétege is lutheránussá vált.¹² Gyula polgárai odáig ragadtatták magukat, hogy Kassán eladatták a plébániatemplom kincseit. Az 1559-ben megindított vizsgálat során Valkai Kelemen bíró szerint azért döntöttek az eladás mellett, mert a törökök támadásaitól félve fegyvereket kellett vásárolniuk.¹³

Ebben az időben virágzott fel az iskola, s a protestáns tanítóknak köszönhetően a város műveltségi szintje is. Valkai Kelemen volt a város első, egyetemet végzett bírója. Az első protestáns tanítók egyike lehetett abból ítélve, hogy 1545-ben az „*Isten előtt való igazulásról, hogy mindnyájan vétkeztünk, azért csak az Istennek az irgalmasságától üdvözölhetünk*” címmel szerzett éneket. Szikszai Fabrícius Demetertől is ismerünk verset. A *Cantio de militibus pulchra* (Szép ének a katonákról) című ének pedig a végvári költészet felvirágzását érzékelteti.¹⁴

A gyulai iskolába az ország távoli vidékeiről jöttek diákok. Wallaszky nem ok nélkül ruházhatta rá „*gymnázium illustre*” címet, mert teológiát is taníthattak benne. Többen innen mentek külföldi egyetemre. Híres tanárai közül a következőket ismerjük: 1545-ben Szegedi Kis István, 1554-ben Sztárai Mihály, 1557–1562 között Szikszai Fabricius Demeter, 1562–1566 között pedig Szibolti Demeter.¹⁵

A közeli, Csanád megyei Toronyon, 1549-ben és 1550-ben lutheránus zsinatokat tartottak. Korábban erre csak 1545-ben, Erdődön került sor. Ennek aláírójaként szerepel Gyulai Miklós. Ő lehetett Gálszécsi István után a gyulai evangélikus lelkész.¹⁶ Rácz Károly szerint Göcsi Máté, a későbbi erdélyi református püspök (+1585), akit a toronyi zsinaton lutheránus esperessé választottak, 1566-ig Gyulán szolgált. Kormos László úgy vélte, hogy Göcsi a

¹¹ *Kósa* 27–28.: apja Csanád megyei birtokos, a Patócsyak familiárisa. Gáspár már Patócsy-lányt vesz feleségül, Annát.; Veress 239.; *Szabó András*: Mágocsy Gáspár és András udvara. = Magyar reneszánsz udvari kultúra. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1987. 263–264.; 266. és 277.: Mágocsy 1587-ben, Munkácson halt meg, miután az 1560-as évek elején áttért reformátusnak.

¹² *Karácsonyi* I. 190.; *Rácz Károly*: A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880. 117

¹³ *Scherer* I. 172., 177.: Farkas László gyulai bíró és a polgárok megbízásából 1100 forintért adta el azokat.

¹⁴ *Kósa* 24., 32.: 1535-ben a krakkói egyetemen tanult.

¹⁵ *Karácsonyi* I. 194.; *Haán Lajos*: Békés vármegye hajdana. Pest, 1870. 74.;

¹⁶ *Kósa* 26., 29.; Kis 94.: az 1549-es zsinaton a papok, az 1550-esen pedig a püspök kötelességeiről írtak kánonokat, tehát már ekkor kellett lennie püspöknek is.

tiszántúli egyházkerület vezetője, azaz püspöke volt.¹⁷ Ha helytállóak a fenti megállapítások, akkor városunk volt a tiszántúli evangélikus püspökség székhelye. Ez ugyan nem bizonyítható, az azonban bizonyos, hogy szellemi a központja Gyula volt.

Kik voltak a gyulai evangélikusok papjai? Gálszécsi Istvánon (az 1540-es évek eleje), s Gyulai Miklóson (1545) kívül annyit tudunk, hogy Balog Ferenc prédikátor már 1556-ban Mágocsyval volt, s 1559-ben vele távozott Gyuláról.¹⁸ 1562-ben egy István nevű lelkésszel, 1563-ban pedig Sztáray Mihállyal találkozunk. Gyulán tartott vele hitvitát Méliusz Juhász Péter. Sztáray, s a haláláig lutheránus Sibolti Demeter távozása összhangban lehetett a kálvini reformáció gyulai híveinek megerősödésével.¹⁹

Együtt a reformátusokkal

Az 1567. február 24-i debreceni zsinaton a vidék papsága a helvét hitvallást írta alá.²⁰

A török uralom alatt nincs fellelhető nyoma városunkban az evangélikus vallásnak. Az újjátelepített Gyula őslakosai zömmel reformátusok voltak. Az évek teltevel azért érkezett egy–egy evangélikus család a városba. Erre utal, hogy az 1788. szeptember 13-án Gyulán vizitáló Kalatay Xavér Ferenc nagyváradai püspök azért idézte maga elé Micskei Nagy Istvánt, a helybeli református prédikátort, mivel egy lutheránus ifjút anélkül esketett meg, hogy a katolikus templomban kihirdették és elbocsátották volna. Micskei elődje 1783-ban halálozott el, a fenti eseményre 1783 és 1788 között kerülhetett sor.²¹ Ez az első nyoma annak, hogy a török hódoltság óta evangélikusok is éltek Gyulán.

Lelki gondozásukat a helybeli református lelkészek végezték. Így történt ez száz esztendővel később is. Az evangélikus hívek egyházi adójukat is a református egyházközségnek rótták le. Számuk időközben megnőtt, s Gonda Lajos református lelkész javaslatára 1858 tavaszán a presbitériumba képviselőjüknek választották meg Réthy Lipótot. Ő viszont még ezen év őszén Aradra költözött. Ezt követően Dombi Lajos lelkész csak 1898-ban kezdeményezte Jancsovics Emil presbiterré választását.²²

¹⁷ Rácz 191.; Kósa 41.: nem látja bizonyítottnak a gyulai lelkészségét.

¹⁸ Szabó 264.

¹⁹ Kósa 31: a hitvita tárgya az lehetett, hogy hol tartózkodnak a lelkek a halál és az utolsó ítélet között.

²⁰ Haán 69.

²¹ Kósa 63–64.

²² Kósa 117

A GYULAI EVANGÉLIKUS FIÓKEGYHÁZ

Az önálló gyulai evangélikus egyházközség létrehozásának okai

A források arra utalnak, hogy a gyulai evangélikusok összefogásának, a reformátusoktól történő elválasztásának gondolata az arad–békési evangélikus egyházmegye vezetőségében, azaz Békéscsabán született meg. Eredendően arra hivatkoztak, hogy az 1900. évi népszámlálás során Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze s ennyien már fenn tudnak tartani egy gyülekezetet.

A gyulai egyházközség megalapításnak azonban nyomós politikai, sőt pénzügyi, és presztízs okai is voltak. Egy szervezet a működését általában a későbbiek során is meghatározzák fogantatásának körülményei. Érdeemes alaposabban szemügyre venni, hogy milyen közéleti-politikai viszonyok között szerveződött meg e kis gyülekezet.

A közvetlen kiváltó okot az szolgáltatta, hogy 1907 februárjában a békéscsabai reformátusok önálló egyházközséget alakítottak.²³ Ezt megelőzően az ő lelki szükségleteiket a helybeli evangélikus egyház lelkészei elégítették ki, s ennek fejében neki fizették az egyházi adót. (Gyulán – mint láttuk – fordított volt a helyzet.) A békéscsabai evangélikus egyházközség vezetői már csak ezért is nehezményezték református híveik önállósodását. Sértettségükben – mintegy visszavágásként – kezdeményezték az önálló gyulai evangélikus gyülekezet megalakítását. Maga Csepregi György (1850–1918) esperes ugyan közönyösen viselkedett ebben a kérdésben, de lelkésztársa, Koren Pál, az előző esperes (1845–1921)²⁴ határozott fellépésére végül elszánta magát a cselekvésre.

Ezt támasztja alá Nagy Jenő gyógyszerésznek, a gyulai evangélikus gyülekezetet megalapítók közül az egyedülinek a visszaemlékezése: *„A gyulai ágost. evangelicus leányegyház alakulásának lényege onnan vette kezdetét, hogy Bcsabán az ágostai evangel. egyház kötelékéből az ottani ev. református testvéreink kiváltak... Csepregi úr esperességének idejében. Ő ezt eleinte közönyösen vette tudomásul, azonban... Koreny úr... energikus fellépése arra készítette, hogy... a gyulai ev. református egyház kebelében élő ágost. evangelicusokat felszólította, hogy alakuljanak és váljanak ki.”*²⁵

A csabai református hívek elvesztéséből adódó presztízs- és pénzügyi veszteség önmagában csak a megalakítás időzítésére szolgálhat kielégítő magyarázattal. A háttérben ennél súlyosabb, kifejezetten politikai okokat

²³ Békés 1907. február 24.

²⁴ Dedinszky 64. és 59.

²⁵ Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12. A visszaemlékezésben szereplő 1905-ös évszám valószínűleg téves, 1906 vagy inkább 1907 lehet a helyes dátum.

fedezhetünk fel. Ezek felderítéséhez alaposabban meg kell ismerkednünk a századforduló, s ezen belül Békés megye, illetve az arad–békési evangélikus egyházmegye korabeli viszonyaival.

Azzal szinte mindenki tisztában van, hogy ebben az időben Békés megye a megélénkülő agrárszocialista jellegű mozgalmakról híresült el. Az sem titok, hogy ekkor kezdtek igazán kiéleződni a nemzetiségi ellentétek. Azzal azonban a szakemberek közül is csak kevesen lehetnek tisztában, hogy ezek a társadalmat élénken foglalkoztató kérdések hogyan vetődtek fel a korszak evangélikus egyházában, nevezetesen az egyházmegye központjában, Békéscsabán.

Ne feledkezzünk meg róla, hogy Békéscsaba ekkor még szlovák többségű város, s éppen ebben az időben jelentkezett benne Áchim L. András nagy tömegeket aktivizáló parasztmozgalma.

Vele szemben Gyula még a boldog békeidők idilli hangulatát árasztotta. A korabeli vélekedés szerint az elmúlt száz év alatt nem fejlődött annyit, mint az utóbbi tíz esztendőben. Ekkor épült meg pl. a törvényszéki palota, a gimnázium, az állami elemi iskola, a polgári leányiskola. Ekkor vált az ország legnagyobb vidéki kórházává a közkórház. Itt alapították az első vidéki tudószanatóriumot, s a legnagyobb vidéki gyermekmenhely is a városban működött. Az Erkel Ferenc Színkör, a Kötött és Szövött Iparárúgyár, a tejszövetkezet megszervezése, a Gyula–Simonyifalva közötti helyiérdekű vasút megindítása, kőutak és járdák építése, a remetei parcellázás, amely során 500-nál is több földnélküli jutott ingatlanhoz, egyaránt a város fejlődését mutatták.²⁶

Az események részletes taglalása egy külön tanulmány tárgya lehetne, most csak azokra a momentumokra összpontosítjuk a figyelmünket, amelyek az evangélikus egyházközség megalapításában szerepet játszottak.

Az egyházmegye közgyűlésén elhangzó, s a gyülekezet önállósodását pártfogoló beszéd fogalmazványa dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából ránk maradt.²⁷ A felügyelő úr az alábbi politikai okokkal indokolta a gyulai evangélikus egyházközség önállósítását: „Gyula, mint vármegyei székhely, az ő jórészt intelligens híveivel egyházunknak a (megye-) központban bizonyos súlyt biztosít, és az egyházunkról idegenek által előszeretettel hangoztatott azon alaptalan vádaknak, hogy egyházunk nemzetiségi tendenciákat ápol, egyszersmindenkorra útját vágnák egy magyar evangélikus egyház által.” Hangsúlyozta továbbá, hogy a külterületen élők idegen hatásnak

²⁶ Békés 1907. március 17.; 1908. június 14.

²⁷ Békés Megyei Levéltár, Ladics-hagyaték. 15. doboz: Arad–békési egyházmegye iratai (továbbiakban: BML, Ladics-hagyaték). Sajnos a beszédfogalmazvány nincs ledátumozva, így nem dönthető el pontosan, hogy mikor keletkezett. Az sem perdöntő, hogy a gyulai mellett a bodzás-ottlakai egyház anyasítását is sürgeti, amiről már 1908-ban is tárgyaltak, de csak 1915. november 15-én került rá sor. Így az is elképzelhető, hogy nem a gyulai fiókegyház 1908-es megalakításáról, hanem annak 1913-as önállósodásáról döntő egyházmegyei közgyűlésre készült. Mégis indokoltnak tartjuk néhány alapgondolatának itteni idézését, mert jól rávilágít a korabeli politikai helyzetre.

vannak kitéve, ennél fogva az egyházalapítással „nemcsak a socialismus törekvéseinek lehetne gátat vetni, hanem az egyházi szellem ápolásával a hazafiság terén is nagy szolgálatot teszünk az államnak.”²⁸

Mi motiválta a nemzetiségi és a szociális tényező ilyen erőteljes hangsúlyozását?

Ne feledjük: 1907-et írunk, az Apponyi-féle népoktatási törvény megjelenésének évét. Ebben szabályozták a nem állami iskolák állami felügyeletét, ami érzékenyen érintette az evangélikus felekezet által fenntartott iskolák függetlenségét. Ráadásul az államsegélyt igénybe vevő iskolákban a magyar nyelvet az állam által megszabott óraszámokban kellett tanítani, s előírták az állami tankönyvek használatát. A Békés megyei evangélikus iskolák többségében ekkor még a szlovák volt az oktatás nyelve. Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy több evangélikus lelkész is tiltakozását fejezte ki a törvény bevezetése ellen. Arról, hogy ez a kérdés mennyire felkavarta a közhangulatot, meggyőznek bennünket azok az újságcikkek, melyek a korabeli Békés című pártsemleges, (még az akkori kormányválság eseményeit sem kommentáló) közéleti lap hasábjain jelentek meg a témával kapcsolatosan.

Az arad–békési egyházmegye 1907-es, aradi közgyűlésén többször szóba került az említett törvény. Megnyitójában dr. Zsilinszky Endre azt emelte ki, hogy „önkormányzati jogaink úgyszólván minden újabb, az egyházat és iskolát érintő törvényben újabb és újabb, nagyobb és nagyobb csorbát szenvednek.” Véleménye szerint „e sérelmekkel szemben nekünk csak két feladatunk lehet a szervezkedés és a kor eszméihez való alkalmazkodás”²⁹ Bárdy Ernő mezőberényi lelkész tovább ment. Kimutatta, milyen korábbi jogok sérülnek a törvénnyel és leszögezte, hogy „reánk hárul az a kötelesség, hogy... a leghatározottabban tiltakozzunk e t.-cz. ellen. De nem csak tiltakoznunk, hanem egyszersmind megsértett jogaink orvoslását föltétlenül követelnünk kell.” A közgyűlés 21 : 6 arányban megszavazta indítványát. Csak az aradi küldöttek, a békéscsabai gimnázium képviselője, egy egyházmegyei számvevő, Koren Pál, valamint a másik mezőberényi gyülekezet lelkésze, Jeszenszky Károly szavazott nemmel.³⁰

A néhány hónappal később tartott törvényhatósági gyűlésen Jeszenszky Károly a törvény olyan jellegű módosítását indítványozta, amely az államosítani kívánt népiskolák hitfelekezeti jellegének megőrzését garantálná. Szerinte ugyanis ennek hiányában vonakodtak eddig a protestáns felekezetek iskoláikat átengedni az államnak.³¹

Az idézett lapban több tudósítást is olvashatunk az arad–békési evangélikus egyházmegyén belüli nemzetiségi feszültségek meglétéről. Az aradi

²⁸ BML, Ladics-hagyaték: 1907. március 10.-i ülés jegyzőkönyve

²⁹ Az arad–békési ág. hitv. Ev. egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve). Békéscsaba, 1907. 4.

³⁰ Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 79–80.

³¹ Békés, 1907. október 6.

evangélikus egyházközség 1908. évi közgyűlésén, Institoris Kálmán felügyelő, a város volt polgármestere előterjesztésére odáig elment, hogy hatására kimondták a kiválásukat az egyházmegyéből, inkább a csanád–csongrádihoz akartak csatlakozni. Véleményük szerint ugyanis a békéscsabaiak vezette egyházmegyében a „*felelősség nélkül izgató emberek akarata érvényesül... paraszt elemek szorítják ki az intelligens osztályt a vezetésből, s olyan irányt követ a bejutott új elem, mely az egyház megye magyarságára... károsan hat.*” Álláspontjuk indokaként felhozták, hogy az egyházmegye elmúlt évi, aradi közgyűlésén pl. egy lelkész indítványára tiltakozó feliratot intéztek a kormányhoz az új népoktatási törvény ellen. Ebben az ügyben az aradi ügyészség vádat is emelt egyes szenvedélyes agitátorok ellen.³²

Hasonló ügyben Szeberényi Lajos Zsigmond (1859–1941), Békéscsaba igazgató-lelkésze³³ maga is érintett volt. Egy, a bányai egyházkerületen belül lefolytatott bírósági tárgyalás részletei szerint 1907-ben Csaplovits antalfalvai lelkészt perbe fogták, mert nem akadályozta meg a tüntetést a magyar nyelv bevezetése ellen. Az egyházkerületi gyűlésen a szarvasi Haviár Dániel felügyelő Szeberényi ellen is fegyelmet indítványozott. Bár az egyházmegye bírósága kiállt a védelmében, de az ügyész javaslatára Scholtz Gusztáv püspök az ügy újratárgyalására utasította őket. A püspök szerint a „*Gondolatok és elmélkedések a Csipkay-féle javaslat felett*” című röpiratában³⁴ Szeberényi nem csak az egyházi méltóságokat sértette meg, de a hívek között is egyenetlenséget szított „*mert a magyar elem türelmetlenségét a tót ajkú lutheránus hívőkkel és papokkal szemben oly nagyfokúnak és igazságtalannak jelenti, hogy a lutheránus egyház tót elemeinek rosszindulatát képes fölkelteni a magyar elemek ellen.*” Az egyházmegyei törvényszék azonban nem engedett a korszak hangulatából sugárzó, rá nehezedő nyomásnak. Azt állapította meg, hogy Szeberényi „*a panaszban felhozott vádakra okot nem szolgáltatott.*”³⁵

Békéscsabát élénken foglalkoztatta egy másik ügy is: dr. Zsilinszky Endre még a felügyelőségéről is lemondott, mivel nem tudta keresztülvinni, hogy

³² Békés, 1908. augusztus 23.; 1910. július 31.: az egyházkerület elutasította az aradiak kiválási szándékát.

³³ Dedinszky 46. és 55–56.

³⁴ Békéscsaba, 1906. 4–5., 10., 19–20. és 35.: Szeberényi az évi bányakerületi közgyűlés egyik határozatára reagálva, kifejti hogy „*a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus egyházban nincs pánszlávizmus... de igen nyelvkérdés, nyelvi súrlódás lehet.*” Csipkay Károly egyházmegyei felügyelő viszont politikai dogmát akar felállítani az egyházban, amikor az egyház „*hazafias missziójáról beszél.*” Ezzel szemben az író szerint „*az evangélikus lelkész legjobban teszi, ha a faji öntudat ébredését, melyet az ember úgysem akaszthat meg nem igyekszik... erőszakkal elnyomni, hanem azt keresztyén hittel mérsékelni... sőt a nemzetiségi érzés ápolása egy eszköz a morális ember nevelésére.*” Összegzésként azt állapította meg, hogy a Csipkay-féle formula „*egyenes felhívás az általunk vázolt tipikus egyházi politikai perek előidézésére*” márpedig „*a politikai pörök az egyház létét támadják meg, mert Krisztus és a politika egy házban sehogy sem férnek meg.*”

³⁵ Békés, 1908. augusztus 23.

Erzsébethelyen magyarul is lehessen prédikálni. A jaminaiak arról sem akartak hallani, hogy legalább a nagyobb ünnepeken szólhassanak hozzájuk magyarul a szószékről.³⁶ Jellemző a megyei közvélemény hangulatára az eseményről tudósító újságíró felháborodása, aki azt követelte, hogy ebbe az ügybe „*a hatóságnak is bele kell avatkoznia, s nem túrnie, hogy itt, az ország szívében a magyarosodás terjedésének... gátat vessenek.*” Konkoly Tihamér vármegyei aljegyző is annak a véleményének adott hangot, hogy „*vármegyénkben határozott magyarellenes, agresszív tót irányzat kezd lábra kapni*”³⁷ Az 1908-as egyházmegyei közgyűlésen, éppen a kiválni óhajtó Arad lelkésze, Frint Lajos terjesztette elő azt a határozati javaslatot, hogy a következőkben a közgyűléseket megelőző gyámintézeti ünnepélyeken az istentiszteletet magyarul tartsák. Talán kompromisszum gyanánt került be a határozatok közé, hogy a lelkészválasztó szabályrendeletből viszont „*mint fölösleges és magától értetődő*” dolgot, hagyják ki azt, hogy a megválasztandó lelkésznek igazolnia kelljen magyar állampolgárságát és „*megbízható hazafiságát*” is.³⁸

Ugyancsak az egyházkerületen belüli (bár ezúttal a szomszédos, a békési egyházmegye területéről) nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos esetekről értesülünk. A megyeközpontban élénk figyelemmel kísérték pl. a tótkomlói Hrdlicska Lajos lelkész és id. Sztik Gyula evangélikus tanító ügyét, akiket ugyancsak pánszlávizmussal vádoltak. Még hivataluktól is megfosztották őket. Ebben a felajzott légkörben bombaként robbant, az a ma diákcsínynél többre aligha becsülhető hír, hogy a szarvasi evangélikus gimnáziumban „*titkos pánszláv társaságot alakított... néhány tót gimnazista.*” A két vezetőt mindenesetre az ország összes iskolájából kitiltották.³⁹

A szociális kérdések sem játszottak kevésbé fontos szerepet a korszakban. A békéscsabai egyházközség vezetéséért folyó harc 1908–1909-ben, a felügyelő megválasztása körüli eseményekben csúcsondott ki. Az egyházközség vezetői nem jelöltek e fontos tisztség betöltésére olyan személyt, aki megfelelt volna Áchiméknak, Áchim jelölését pedig nem fogadták el. Sőt, a presbiteri helyek betöltésének módját úgy akarták megreformálni, hogy abban az Áchim-pártiak ne juthassanak többséghez. A javaslat szerint a 150 közgyűlési tagból hatvanat a legalább 28 kh.-nyi birtokkal rendelkezők közül, s hatvanat az ennél kisebb birtokosok közül lehetett csak választani. (A maradék 15–15 helyen az iparosok és értelmiségiek osztozhattak.) Szeberényi Lajos Zsigmond – részint az aradiak említett vádját is alátámasztva – a döntést azzal indokolta, hogy ellenkező esetben „*nemsokára analfabéta napszamosok fognak ülni és garázdálkodni a gyülekezetben, akiknek nem az egyház érdeke az első, hanem, hogy kidobjanak*

³⁶ Békés, 1908. augusztus 23.; Az egyházkerület októberben végül az egyházmegye javaslata alapján úgy döntött, hogy minden hónap első vasárnapján magyar nyelvű istentiszteletet tartsanak: Békés, 1907. október 26. és 1909. május 9.

³⁷ Békés, 1907. március 17.; 1908. június 28.

³⁸ Békés, 1908. augusztus 9.

³⁹ Békés, 1907. április 28. és május 5., valamint 1908. június 21.

onnan minden birtokost, és urat, egyszóval. értelmiségit.” A határozat elfogadtatása nem ment könnyen, mert Áchimék megfellebbezték. Még a megfélemlítéstől sem riadtak vissza. 1908. február 3-án alig foglalta el a templomban a felügyelő-választó közgyűlés elnöki székét Szeberényi, amikor Áchim *„mintegy hatvanad magával”* megjelent, s belépve az Isten házába zajongani kezdtek. Azt kiabálták, hogy *„A nép nem akar a kijelölt férfiakra szavazni!”* A rendbontás miatt az elnök kénytelen volt az ülést berekeszteni. A tudósító erős felháborodásának adott hangot, hogy *„a mindent lábbal felfele forgatók pártja... az egyházi életbe is benyújtja Ézsau-kezét. A templomok szentségét sem kímélik... ott is úgy argumentálnak, mint a csirkepiacz szellős terein.”* Később mégis sikerült megválasztani felügyelővé Sailer Gyulát, a Csabavárosi Takarékpénztár igazgatóját. Ennek ellenére az egyházi vezetőse szociális kérdésben való megosztottságát mutatja, hogy az igazgató-lelkész egyik kollégája, Koren Pál ellen fegyelmi eljárást kezdeményezett mivel az *„egy cikket közölt az Őrállóban azért, hogy a csabai népet felláztassa a fennálló rend /az idézett határozat/, a presbitérium és az egyház ellen.”*⁴⁰

Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az 1909. május 11-i, megismételt választáson a leadott 660 szavazatból 565-en Áchimra voksoltak. Azonban mivel ő nem volt a hivatalos jelöltek között, a mindössze 75 szavazatot kapott Sailer Gyulát, a Csabavárosi Takarékpénztár igazgatóját, nyilvánították megválasztott felügyelőnek. Ennek eredményeként augusztus végén 44 presbiter lemondott, *„mert nem akartunk a népjogok kivégzésénél hóhérmunkát segíteni.”*⁴¹

A nehézségeken nem tudván úrrá lenni, 1910 nyarán Sailer is lemondott. Időközben az egyházkerület visszaküldte átdolgozásra a szervezeti szabályrendelet tervezetét. 1910 szeptemberében, a módosított tervezet feletti vita ezúttal az egyházkerületben fajult viharossá: *„oly heves jelenetek játszódtak le, hogy az Áchim András vezetésével a közgyűlésen megjelent csabai küldötteket a teremből való távozásra szólították fel, s a karzaton helyezték el őket.”* A javaslatot mindenesetre ismét elvetették, s úgy döntöttek, hogy a jogi

⁴⁰ Békés, 1908. február 9., valamint 1909. július 18. és augusztus 1., továbbá augusztus 29. Áchim és az egyházi vezetők ellentéte végül egészen eldurvult. Az 1911 januárjában tartott megyegyűlésen a parasztvezér *„alávaló, piszkos hazug ember”*-nek nevezte Szeberényit, s hazaérve, a békéscsabai vasútállomáson meg is rugdosta őt. Az esperes ennek következményeként Koren Pál javára lemondott a békéscsabai igazgató-lelkészi tisztjéről. Némi kárpótlásként érhetette, hogy a bécsi tudományegyetem teológiai díszdoktorává választotta. Áchim végzetét a Zsilinszkyvel való összezőrdülése okozta. Fiai (Endre huszárkadét és Gábor vegyész mérnök) egy, az apjukat gyalázó újságcikk miatt keresték fel Áchimot otthonában, hogy magyarázatot kérjenek tőle. Az eset verekedésbe torkollott, s a Gábor kezében elsülő pisztoly véget vetett Áchim életének: Békés, 1911. január 1., január 8., április 16. és május 21., valamint június 25. A parasztpárti fellebbezést a dr. Ladics László vezette egyházmegyei bíróság több menetben tárgyalta, végül 1913. nyarán mondta ki egyértelműen a beadvány elutasítását: Békés, 1913. augusztus, 10.

⁴¹ Domokos József: Áchim L. András. Bp., 1971. 258-259.

bizottság a csabai küldöttekkel egyeztetve módosítsa azt. A harc hevességét érzékelteti, hogy egy pesti lapnak adott nyilatkozatában Áchim arra a kijelentésre ragadtatta magát: ha a Szeberényi intenció szerinti változat kerül elfogadásra, akkor ő harmincezer hívével átkeresztelkedik kálvinistának, vagy unitáriusnak. Az újabb felügyelő-választást ismét tumultuózus jelenetek előzték meg. A többség dr. Zsilinszky Endrere voksolt, de Áchimék megfellebbezték a választást arra való hivatkozással, hogy az nem név szerinti szavazással történt.⁴²

Az egyháznak a magát az intelligenciával azonosító vezetősége védekezésre kényszerült a parasztmozgalommal szemben. Dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő így joggal emelhetette ki, hogy a gyulai egyházalapítás gátat jelenthet „*a socialismus törekvéseinek*” is. Bár első látásra azt hihetnénk, hogy ez Gyulán nem jelentett reális veszélyt, de ne feledjük, hogy a városnak voltak olyan, Békéscsabával határos külterületei, ahol könnyen akadhattak követői Áchimnak. A gyulai tanyák közül többnek is békéscsabai lakos is volt a birtokosa. Azt, hogy közöttük Áchimnak is akadtak hívei, mi sem bizonyítja jobban, mint az az eset, amikor 1911-ben őt 24 társával együtt állították bíróság elé az egyik békéscsabai segédjegyző megrágalmazása miatt. A 24 felsorolt személy közül hatnak a neve szerepel a gyulai evangélikusok 1907-es összeírásában, s ez már aligha lehet véletlen névegyezés.⁴³

Ami pedig az ipari munkások mozgolódását illeti 1907 tavaszán az asztalos- és szabósegédek, ugyanezen év nyarán pedig az építőiparosok sztrájkja mellett az is izgalomban tarthatta Gyula közönségét, hogy márciusban az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt (Mezőfi Vilmossal) mellett a nemzetközi Szociáldemokrata Párt (Klein Sándorral) is népgyűlést hirdetett. Az Áchimék által szervezett, békéscsabai pünkösdi parasztkongresszuson pedig K. Schriffert József gyulai országgyűlési képviselő is felszólalt.⁴⁴

Az egyházmegye vezetői mindennek ellenére joggal számíthattak arra, hogy a gyulai hívek vezetői a hivatalnokok, vagyis az értelmiségi foglalkozást űzők közül kerül ki. Ezáltal az egyházmegye vezetőségében ellensúlyozhatják a kisebb községek esetleges paraszti foglalkozást űző küldötteinek álláspontját.

A fentebb felvázolt a légkörben jól jött az egyházmegyei vezetésnek, hogy az őt pánszlávizmussal vádolókat tettekkel, a kimondottan magyarnyelvű gyulai egyházközség létrehozásának támogatásával cáfolja – amely mellesleg még a parasztmozgolódást leszerelni igyekvő intelligenciát is erősítené.

⁴² Békés, 1910. augusztus 28., szeptember 18. és szeptember 25.

⁴³ Békés, 1911. április 23.: Zelenyánszky Mihály, Laczó Pál, Lipták L. Pál, Zsilák János, Gajdács János, Kovács Pál is szerepel az említett összeírásban: BML, Ladics-hagyaték: 1907. május 16.; Békés, 1911. május 21.: hívei közül Simóka György gyulai ügyvéd mondott gyászbeszédet Áchim sírjánál

⁴⁴ Békés, 1907. március 24. és június 16., valamint április 19. és június 14.; 1908. február 9.: a belügyminiszter felosztatja a gyulai építőmunkások szakegyletét.

A gyulai evangélikus fiókegyház megalakulása

Az egyházközség megszervezésére, – már ami a személyi feltételeket illeti – az egyik legkedvezőbb időpontban került sor. A megyei hatóságok támogatását biztosította a csak nemrég kinevezett, (s hamarosan távozó) főispán, dr. Fábry Sándor, aki nemcsak, hogy evangélikus volt, de még felügyelői tisztséget is vállalt egyházában. Az iskolai hitoktatásban történő zökkenőmentes bekapcsolódást pedig a február elsején kinevezett – ugyancsak evangélikus – tanfelügyelő, Mikler Sándor illetve Kulitz Nándor tanár úr biztosították.⁴⁵

Az iratok sugalmazása szerint mindezek ellenére sem ment olyan könnyen az egyházközség megszervezése. A két település között meglévő ősi ellentétek ismeretében joggal gyanakodhatnánk arra, hogy a gyulaiak eleve gyanúsán fogadtak minden Békéscsabáról kiinduló kezdeményezést.⁴⁶ Itt azonban másról volt szó. A gyulai evangélikusok – mint ezt a Békés című újság cikkírója is hangsúlyozta – harmonikus viszonyban éltek eddig református testvéreikkel. Egyáltalán nem jelentkezett a részükről igény a kiválásra.⁴⁷ Márpedig ha egy közösségben nincs meg a belülről fakadó igény az összetartozásra, attól túl sokat nem lehet elvárni. Különösen így van ez, ha egy egyházzal, egy gyülekezetről van szó.

Kénytelen vagyok arra a következtetésre jutni, hogy a gyulai evangélikus egyházközség 1907 évi megalapítására egy kívülről, az egyházmegyei vezetéstől származó, politikai, pénzügyi és presztízs okokkal magyarázható, s ráadásul meglehetősen előkészítetlenül végrehajtott nyomás eredményeként került sor. A már idézett Nagy Jenő is kiemelte a gyulaiak vonakodását: *„Ezen első kísérletek sok nehézséggel, és lehet mondani ellenkezésre találtak.”* Szerinte az önálló egyház megalapításának *„lelkes harcosai néhai nagytiszteletű Koreny Pál és dr. Ladics László ügyvéd úr voltak.”*⁴⁸

Az alapítást előkészítő gyűlést 1907. március 10-ére, a városházára (ez a mai Mogyoróssy János Városi Könyvtár épülete) hívták össze. Az egyházmegye vezetői: az esperes és a felügyelő feltették a kérdést, hogy fiú-, leány-, vagy fiókegyházat kívánnak-e létrehozni a gyulaiak. A hangsúlyozásukból kiderül, hogy ők elég erősnek érezték a híveket akár az önálló gyülekezet létrehozására. Sőt, kifejezetten ezt szerették volna elősegíteni. Elvégre a békéscsabai

⁴⁵ Békés, 1907. január 27.-i száma közölte Mikler Sándor budapesti segéd-tanfelügyelő kinevezését Békés megye tanfelügyelőjévé, a július 21-i pedig Fábry búcsúestjéről adott hírt, akit előző év április 21-én neveztek ki főispánná.

⁴⁶ Békés, 1908. október 25.: Békéscsaba már korábban megindította küzdelmét a megyeszékhely áthelyezése érdekében, de 1874-ben és 1896-ban is leszavazták, a most megjelenő Békésmegye című lap 7. számának vezércikke ismét azt tűzi ki célul, hogy *„Csaba legyen megyeszékhely!”*

⁴⁷ Békés, 1907. március 10.: *„A külön egyház alakítása nem képez közöhangot, és valószínű, hogy mint idő előtti, ezúttal nem is fog megvalósulni.”*

⁴⁸ Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.

reformátusok is ezt tették,⁴⁹ s ez felelt volna meg leginkább a fentebb ismertett céljaiknak is.

Az eleve kis számban összegyűlt gyulaiak⁵⁰ viszont nem érezték magukat elég erősnek arra, hogy döntsenek az önállóság kérdésében. A jelen lévő főispán azt javasolta, hogy készítsenek egy kimutatást az egyházközség leendő tagjairól, és anyagi teherbíró képességükről. Ez alapján kiderül, hogy képesek-e vállalni az egyházalapítás terhet. Dr. Ladics László sem látta eléggé előkészítettnek az ügyet, bár az esperesség világi jegyzőjeként az egyházmegyei felügyelő-helyettesi tisztelet is viselve bizonyára időben értesült az elképzelésről. Egy tágabb körű értekezlet összehívása mellett tette le a voksot.⁵¹ A megjelent újságíró meglehetősen pesszimistának ítélte meg hangulatot.⁵²

A főispán híven ígéretéhez, összeíratta a gyulai evangélikusokat: a külterületen élőket a mezőőrökkel, a városban lakókat pedig a városi tizedesekkel. A 402 főt tartalmazó lista május 16-án készült el.⁵³ Ezek szerint a népszámlálásban szereplőknek alig 60%-ához jutottak el az összeírók. A listán szereplő 128 adófizető viszont az egyházközség 1914-ben nyilvántartott adófizetőinek a 90%-át jelentette. A gyülekezet hatóköre tehát alig valamivel haladta csak meg az első világháború kitöréséig az 1907-ben összeírtakat.

Ha nem a jegyzőkönyvvezető hanyagságáról van szó, akkor abban is a kívülről való erőtetés, illetve a hívek érdektelensége jutott kifejeződésre, hogy az 1907. június 3-ra összehívott újabb gyűlésen még az előzőénél is kevesebben jelentek meg. A résztvevők ebből okulva azt mondták ki, hogy a hívek csekély száma miatt Gyulán csak fiókegyház jöhet létre. Felügyelővé dr. Ladics Lászlót,

⁴⁹ Békés, 1908. január 26. és március 1.: miután a kultuszminiszter is hozzájárult az önálló békéscsabai református egyházközség megalakulásához 1908. február 23-án papot is választottak maguknak. A leadott 209 szavazat érzékeltetheti a gyülekezet nagyságát.

⁵⁰ BML, Ladics-hagyaték, 1907. március 10-i jegyzőkönyv: Váradi-Szakmáry Arisztid ítélőtáblai bírósági elnök, Mikler Sándor tanfelügyelő, dr. Ladics László váltóügyvéd, Saurer Mihály, a tanfelügyelőséghez beosztott igazgató-tanító, Nagy Jenő gyógyszerész, Herzberger Mihály dohánynagyfőnökségi, Oszuszkó János vendéglős, Kéler István postatiszt és a felesége, valamint a jegyzőkönyvet vezető Kulitzky Nándor tanító. A Békés 1907. március 17-i tudósítója szerint: „10–15-en jelentek meg. Kizárólag az értelmiség köréből.” Elvileg kimondták az egyházalakítás szükségességét, de nyitva hagyták, hogy az önálló, vagy fiókegyház legyen-e. A cikkíró pesszimistán nyilatkozott a gyűlésről, mert szerinte: „a hívek száma, s áldozatkészsége még korántsem olyan, hogy az egyház megalakítása bármilyen formában is a közel jövőben megvalósuljon.”

⁵¹ Ebből is látszik, hogy a gyulai gyülekezet megszervezését a gyulaiak megkérdezése nélkül, az egyházmegyei elnökség szorgalmazta. Az egyházi tisztségviselők névsora megtalálható pl. Az Arad-békési ág. Hitv. Ev. Egyházmegye 1906. augusztus 29-én, Békéscsabán tartott rendes évi közgyűlésének és 1906. december 12-én, Békéscsabán tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve, (továbbiakban: Az Arad-békési egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyve) Békéscsaba, 1907. első oldalán

⁵² Békés, 1907. március 17.

⁵³ BML, Ladics-hagyaték: Heilinger László 1907. május 25-i levelében az esperestől az összeírási munkálatokért 80 korona kiutalását kérte.

az egyházi adó beszédésével megbízott gondnokká pedig Herczberger Józsefet választották meg. Az összeírás nyomán megállapítást nyert, hogy a gyülekezet tagjainak száma 410 főt tesz ki, az adóalapjuk pedig 4377 koronára rúg. A jelenlévő esperest megkérték, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyház vezetőségével arról hogy a továbbiakban is hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikus híveknek olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan azt a csabai evangélikusok megengedik az ottani reformátusoknak. Végezetül elfogadták Váradi-Szakmáry Arisztid javaslatát, hogy a polgári iskolában és a gimnáziumban tanuló evangélikus diákok hitoktatására Kulitzky Nándor állami iskolai tanítót és hitoktatót kéjék fel.⁵⁴

Fennmaradt az egyházközségnek 1907-ben készített pecsétje, mely még sokáig használatban állt. (1. kép)

Az egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon megtartott közgyűlése a Gyulai leányegyház (!) megalakulását hagyta jóvá.⁵⁵

Az evangélikus egyház ekkor hatályos törvénykönyve szerint a fiókegyházat a leányegyházról az különböztette meg, hogy amíg az előbbi, sem lelkészt, sem tanítót nem tud alkalmazni, addig az utóbbinak van saját tanítója. Gyula helyzete talán ezért volt kétséges, hiszen annak ellenére folyamatosan Békéscsaba fiókegyházának tekintette magát, hogy több tanítót is alkalmazott. Saját iskolája azonban nem volt, s talán a törvény szövegéből kimondatlanul is az következett, hogy leányegyháznak csak a saját iskolájában tanítót alkalmazó gyülekezet tekinthető.

A gyulai egyházközség megszervezésében az utódok Nagy Jenő gyógyszerész szerepét emelték ki. A hívek összetartása terén nagy ügybuzgalmat fejtettek még ki szerintük Csepregi József (György), Knyihár Mihály (Károly) és dr. Szeberényi Lajos Zsigmond lelkészek és Kulitzky Béla tanító.⁵⁶

Csepregi 1900 és 1918 között volt az egyházmegye esperese. Utóda, a több püspökjelölésen is sikertelenül induló, Szeberényi Lajos Zsigmond lett, aki 1943-ig viselte e tisztséget.⁵⁷ Dedinszky Gyula művéből Knyihár Károlyról (1868–1934) annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1868-ban, Békéscsabán született, s 1890-től szolgált lelkészként. A külső békéscsabai lelkészi körzet megszervezésétől, 1904-től fogva a tanyasi részek ellátása volt a feladata. Egyik kollégája szerint: „*Tehetséges, jószívű, de könnyelmű és borkedvelő*” ember hírében állt. 1907-ben pl. Dobozmegyeren, Kismegyeren, Nagymegyeren,

⁵⁴ BML, Ladics-hagyaték: 1907. július 3-i ülés jegyzőkönyve

⁵⁵ Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 32.

⁵⁶ Jegyzőkönyvek, 1923. november 4. Valójában Csepregi György és Knyihár Károly lelkészekről volt szó.

⁵⁷ *Németh Csaba*: Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében = Világnak világa. Egyházak a Körösök mentén. Gyulai Katalógusok 8. Szerk.: Havassy Péter. Gyula, 2000. 50.

Sopronyban, Telekgerendáson, Truttmannsdorf-Gerendáson, Gerendáson és Kerekegyházán tartott istentiszteleteket, keresztelt, gyóntatott és esketett.⁵⁸ Kulitzky Nándor pedig az egyházközség jegyzői feladatának ellátása mellett haláláig végzett hitoktatást a gyulai evangélikus fiúk körében.

Az evangélikusok viszonya református testvéreikkel a szétválást követően

Az egyházmegyénél az anyagi jellegű dolgok elintézését tartották a legsürgetőbbnek. Megbízást adtak a gyulai református egyházzal történő egyeztetésre, hogy az a továbbiakban ne szedjen adót az evangélikusoktól, illetve amennyit már az idén beszédett, azt szíveskedjék az újonnan alakult fiókegyház rendelkezésére bocsátani.⁵⁹ Csepregi esperes sürgősen gondoskodni akart az egyházközség anyagi alapjainak megteremtéséről. Szeptember 12-én utasította a felügyelőt, hogy az a gondnokot szólítsa fel az egyházi adó beszédésére, olyan mértékben, ahogy eddig a református egyháznak fizették.⁶⁰

A gyulai hívek ebben a tekintetben sem siettek az egyházmegyei kérés teljesítésével. Számukra fontosabb lehetett a református egyházzal való korábbi jó viszony megőrzése. Az egyházmegyei határozattal ellentétben úgy döntöttek, hogy az 1907-ben, a reformátusoknak befizetett egyházi adót nem kérik vissza. Minden bizonnyal a másik fél is érzekelte ezt a pozitív hozzáállást. Ennek lehetett a következménye, hogy a szakadás ellenére a református gyülekezet vezetősége szeptember 7-én kelt átiratában üdvözlétét fejezte ki az evangélikus egyházközség megalakulása alkalmából.⁶¹

Egy régi, jól bevált kapcsolatot nem lehet egyik napról a másikra megszakítani. Több jel is arra utal, hogy ez a megállapítás igaz a gyulai

⁵⁸ Dedinszky Gyula: A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallástanárok és hitoktatók életrajzai 1718–1985. (kézirat) 65.; Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 23.

⁵⁹ Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1907. 8-9. ill 32.: ez utóbbi bejegyzés nem fiók-, hanem leányegyházról ír. Ez az elírás is azt bizonyítja számunkra, hogy mennyire szeretnék volna, hogy magasabb szervezetségi szintű gyülekezet létesüljön Gyulán.

⁶⁰ BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele dr. Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12.; Békéscsabán érzékeny pontnak tekintették, hogy evangélikusok fizessenek egyházi adót a reformátusoknak. 1916-ban is hangsúlyozták, hogy ez a megyében nem szokás: Egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyve. Békéscsaba, 1916. 25. Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése szerint már 1906. (1907?) március 16-án kelt átiratban kérték a reformátusokat, hogy ne szedjenek adót az evangélikusoktól, de mivel még ekkor hivatalosan nem önállósodott az egyház, ezt a kérést a reformátusok nem vették figyelembe, csak az 1907. szeptember 7-i átiratot. Jegyzőkönyvek. C. 12.

⁶¹ BML, Ladics-hagyaték: A gyulai református lelkész, Gulyás János 1907. szeptember 13-i levelében tájékoztatta erről Csepregi esperest: addig nem intézkedhet az egyházi adó ügyében, amíg nem látta a névsort, hogy kik a tagjai az újonnan alakult *leányegyháznak* (!, tehát az említett jegyzőkönyvi elírás nem csak nyomdahiba volt.)

református–evangélikus viszonyra is. Olofson Miksa 1908. májusában pl. a református templomban esküdött hűséget nejeinek, s a Jancsovics Péter felett mondott gyászima is ott hangzott el. Ebben az időben került sor a gyulai reformátusok templomának tatarozására, s az erre adakozók között találunk néhányat (pl. Olofson Miksa, dr. Ladics László) az evangélikus hívek közül is.⁶²

Kósa László szerint az egyik első evangélikus istentiszteletet a református iskola egyik tantermében tartották, bár mi ennek nem találtuk nyomát.⁶³ Mindezek mutatták, hogy a kiválásból adódó pénzügyi feszültség ellenére a két felekezet közti jó viszony megmaradt.

Az egyházközség lélekszáma

Az 1900. évi népszámlálás során Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze. Ehhez képest az egyháztagokat 1907-ben összeíró személy mindössze 402 lélekről tudott. Több mint a felük, 211 gyermek (125 fiú és 86 lány) volt, a felnőttek száma tehát 191 főt tett ki.

57 tisztán evangélikus család élt ekkor Gyulán 171 gyermekkel. A fiuknak 77%-a (99 fő), a lányoknak 74%-a (72 fő) élt velük, noha a férjek mindössze az összes adózó 46%-át tették csak ki. A gyulai evangélikus népességnek 64%-át alkották a tisztán evangélikus családban élők, de az egyházi adónak csak alig harmada, mindössze 36,7 %-a származott tőlük. Ez abból adódott, hogy kb. negyedrészüik tanyán (Eperjesen) lakott, és a 70%-uk földműveléssel foglalkozott, akiknek egyharmada csupán napszámosként jutott keresethez. Az egyházközség meghatározó tagjai, 1–2 kivételtől eltekintve (mint Kulitzky Nándor, vagy Várad-Szakmáry Arisztid), nem közülük kerültek ki.

A többiek vegyes vallású családok evangélikus tagjai voltak. 12 személynek református, 11-nek katolikus, 13-nak pedig ismeretlen vallású volt a párja. 18 nőtlen fiatalemberrel, 7 özvegygel és 12 ismeretlen jogállású személlyel találkozunk az összeírásban.

A név szerinti összeírás a 18 éven felüliekre terjedt ki. 18–30 év között 14, 30–50 év között 49, 50 év felett pedig 10 személyt regisztráltak. A legidősebb mindössze 67 éves volt, igaz, hogy 79 esetben nem tüntették fel az illető személy életkorát.

Tanulságos egy szempillantást vetni a gyermekszám alakulására. Egy olyan földműves-napszámos családot találunk, akik 12 gyermek felnevelésére vállalkoztak, közülük 10 fiú és 2 leány született, míg az egyik béres családjában 9 gyermeket neveltek. A korszakban már nem kimagasló, 7 gyermek vállalására 4 család esetében került sor. 3 család 6, 10 család 5, 5 család 4, 12 család 3, 17

⁶² Békés, 1908. május 24., február 23. és 1909. január 17. és március 23.

⁶³ Kósa 117.: pedig a református egyház kb. az adófizetői tizedrészét veszítette el az evangélikusok kiválásával.

család 2, 19 család pedig 1 gyermeket vállalt az összeírásig. Ugyanakkor 78 név esetében nem szerepel gyermekszám megadása. Vagy mert nem volt gyermeke, vagy pedig az összeíró volt figyelmetlen. (A tanyasiak összeírását meglehetősen elnagyoltan intézték.)

A társadalomban elfoglalt pozícióra leginkább a foglalkozás, illetve a jövedelem után fizetendő állami adó mértéke szerinti nyilvántartásból vonhatunk le következtetéseket.

59 esetben nem lett feltüntetve a fizetendő adó nagysága. Érthetetlen ez a pontatlanság, hiszen az egyházi adót az állami adó mértéke után kellett megállapítani. A maradék 90 személyből 34-en 10 korona alatti összeggel adóztak. Tanyások, cselédek és különböző mesterek segédjei illetve feleségei alkották ezt a kört. A 10 és 30 korona között adózó 21 személy a foglalkozására nézve meglehetősen tarka képet alkotott. 30 és 50 korona adóval 13 személy tartozott az államnak. Postatisztek, kereskedőt, mészáros, tanfelügyelőt és földbirtokosokat találunk közöttük. 50 és 75 korona közötti adót már csak egy mészáros, 3 földtulajdonos és 2 földbérlő fizetett. Ugyancsak 3 földbirtokost találunk a 74–100 korona közötti kategóriában. Figyelemre méltó, hogy az előbbieik közül kettő, ez utóbbiakból pedig az egyik békéscsabai, a másik pedig bicerei lakos volt. A 125 és a 150 koronát fizetők között szintén volt egy békéscsabai földtulajdonos, valamint két eperjesi, illetve egy gyulai földbérlő és egy vendéglős. Az árvaszéki elnök 154, egy jól menő szabómester 182, egy bíró 198, egy gyógyszerész és egy dohányárus 214, míg egy ügyvéd 361, a főispán pedig 717 korona adó megfizetésére volt kötelezve.

Az összesen kirótt állami adó egyharmadát a földművesek, egy–egy tizedét az iparosok, illetve a szolgáltatásban dolgozó vállalkozások tulajdonosai fizették be, míg csaknem fele az állam alkalmazásában álló hivatalnokoktól származott. Ebből derül ki a legvilágosabban az, hogy melyik társadalmi réteg vállán nyugodott leginkább a gyulai evangélikus gyülekezet fenntartásának a terhe.

Az egyháztagok foglalkozási összetételének a vizsgálata korántsem mutat ennyire éles képet. A mezőgazdaságban dolgozók tették ki a tagság 57%-át, az iparosok 15 és a kereskedelmi-szolgáltatói szektorban dolgozók 9%-ával szemben az állami hivatalnokok mindössze 19%-al képviselték magukat.

Az 1910-ig nyilvántartásba vett 149 személyből 139-nek ismert a foglalkozása. 80 fő a mezőgazdaságban dolgozott, többségükben: 25-en napszámosként. 12 cseléd és 12 tanyás mellett 16 földbirtokost, 7 földbérlőt és 8 földművest találunk közöttük. A 21 iparos között is akad 2 csizmadia-napszámos és a 6 iparos-feleség mellett 2 csizmadiát, 1 cipészt, 1 gyári munkást, 3 mészáros, 1 nyomdászsegédet, 1 rézőntőt, 3 szabót és 1 szobafestőt találunk. A kereskedők között a 2 segéd és a 3 kereskedőfeleség mellett 1 vaskerskedő, 1 dohányárus, 1 készruhaárus, 1 kalapos és 1 vegyeskereskedéssel foglalkozó személy akadt. A harmadik szektort 1 gyógyszerész, 1 vendéglős, 2 ügyvéd és 1 magánzó képviselte. A 25 állami alkalmazottból az oktatásügyben dolgozott 1

tanító, 2 tanítónő, 1 tanfelügyelő, a helyettesével és a titkárával. A közigazgatásban dolgozókat a főispán, 1 árvaszéki elnök 1 vármegyei írnok és 1 pénzügyi titkár képviselte. Az igazságszolgáltatásban 1 törvényszéki iktató, 1 írnok és 1 díjnok tevékenykedett a táblai ítélőbíró mellett. A közlekedést 1 főmérnök, 1 folyam felvigyázó, 1 útbiztos, és 2 vasúti őr, míg a távközlést 2 postatiszt és 1 levélhordó képviselte. Egy katona mellett még 1 főszolgabíró- és 1 orvosfeleséggel találkozunk ebben a kategóriában.

1909-ben felügyelő úr arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyház-községnek kb. 424 tagja van.⁶⁴ Az 1910-es népszámlálás papíron szereplő 769 gyulai evangélikusából 1913-ban 147 fizetett adót az egyházközségnek.⁶⁵ Az első világháború kitöréséig ez a szám 171-re nőtt.

A helyi lapból évente nyomon követhető a születések száma⁶⁶:

év	fiú	lány
1906:	9	5
1907:	9	12
1908:	11	18
1909:	11	13
1910:	13	11
1911:	13	9
1912:	13	11
1913:	15	12
1914:	10	10

Az esküvők száma már jóval kevesebb. Évente jó, ha egy akadt, de sokszor egyet sem jegyeztek fel.⁶⁷ A temetések számáról megbízható adat nem áll a rendelkezésünkre. Az egyházi anyakönyvezést ugyanis ekkor még Békéscsabán végezték.

A lélekszám változásában meghatározó szerepet játszott a fluktuáció. Mivel jobbára hivatalnokokból, földbérlelőkből és napszámosokból tevődött össze a gyülekezeti tagság, sokuk csak rövid ideig maradt a városban. Az 1908–1910 között pl. a presbitérium tagjainak 20%-a költözött el Gyuláról. Jól jellemzi a helyzetet, hogy az 1910-es adakozási listán szereplők közel negyedével sem korábban, sem később nem találkozunk a gyülekezet tagjairól készített kimutatásokban.

⁶⁴ BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.

⁶⁵ BML, Ladics-hagyaték: Süle József gondnok 1913. július 6-i levele Csepregi esperesnek. Természetesen az említett 769 főnek tetemes hányadát tehették ki az adófizetésre nem kötelezettek (gyermek, szegények stb.).

⁶⁶ Békés, 1907. január 13.; 1908. január 5.; 1909. január 10.; 1909. január 10.; 1910. január 9.; 1911. január 8.; 1912. január 6.; 1913. január 5.; 1914. január 4. és 1915. január 12.

⁶⁷ Békés, 1912. január 6. 1913. január 5. és 1915.

Az első világháború kitöréséig a név szerint megismert 171 egyháztagnak közül, – noha 1907-ben 71 fő még ötven éven aluli volt, s további 57 esetben nem tüntették fel az életkort – mindössze 29 alapító tag és háromnak az özvegye élt Gyulán 1926-ban. S legfeljebb további tíz esetben tudunk kimutatni közvetlen leszármazottat az akkor nyilvántartásba vett, ugyancsak 171 személy között.

Az első összeírásban szereplő 33 hölgy közül, a többiekhez képest meglehetősen sok, 12 szerepel 1926-ban. Úgy tűnik, ők kevésbé voltak mobilak, mint a férfiak. Még akkor is a városban maradtak, ha közben megözvegyültek. A 22 férfi közül tízük életkorát ismerjük: heten már elmúltak hatvan évesek, hárman pedig negyvenes éveik közepén jártak. Öten nyugdíjasként (vasutas, vármegyei írnok, katona, törvényszéki iktató, ítélőbíró) maradtak városunkban. Három földbérlőből időközben földbirtokos lett. Az egyik béresből és az egyik földbirtokosból tanyás, az egyik tanyásból pedig földműves vált. Az egyik szabó pedig magánzóként jutott jövedelemhez, akárcsak az egyik földbérlő. Két kertész (uradalmi cseléd) megmaradt eredeti munkakörében, akárcsak az egyik napszámos. Nem változott a szobafestő, a pénzügyi tisztviselő, a vendéglős, valamint az egyik földbirtokos foglalkozása sem. A kereskedősegedből időközben kalaposmester vált, azt pedig nem tudjuk, hogy a későbbi vasutas kezdetől fogva a MÁV-nál dolgozott-e.

A gyülekezet tagjainak több mint háromnegyed része tehát alig egy bő évtized alatt kicserélődött. Ebben az óriási változásban az említett fluktuáció mellett kitüntetett szerep jutott az első világháborúnak, illetve az azt követő népmozgásnak, a menekülthullámnak. 1932-ben, tehát mintegy negyedszázad elteltével, a gyülekezeti tagságnak már csak alig 10%-át tették ki az 1914 előtt regisztrált alapító tagok.

Az 1923-ban újjászervezett presbitériumnak ennek ellenére meghatározó tagjai maradtak az alapító atyák. A testület harmad részét ők alkották Martincsek Pál, Nagy Jenő, Olofson Miksa, Oszuszký János, Pluhár Mihály, Rózsa János és Süle József személyében. Váradi-Szakmáry Arisztidet sem nélkülözték, de ő hamarosan lemondott, Marik Sámuel pedig 1925-ben választották be. Leszármazottaikat dr. Kulitzý Béla, Jeszenszky Antal és Falta Imre, illetve 1929-től Lipcsey Pál képviselte a testületben. Az említettek közül 1931 után már csak Marik Sámuel, Olofson Miksa, Süle József és Rózsa János illetve dr. Kulitzý Béla nevével találkozunk a presbiterek között.

Az egyházközség szervezete, vezetői

A fiókegyház szervezetének megalkotására az 1907. december 15-i gyűlésen került sor, melyet a városháza nagytermében tartottak meg „*a csekély*

számban megjelent hívek”.⁶⁸ Az esperes ismertette, hogy „felsőbb helyen” is jóváhagyták az egyházközség megalakulását, s kérte a megjelenteket, hogy munkálkodjanak annak felvirágoztatásán. A korábbi, ideiglenesen megválasztott vezetőséget véglegesítették: dr. Ladics László felügyelő, Herczberger József gondnok, Nagy Jenő ellenőr és Kulitz Nándor jegyző az esküt is letették. Úgy határoztak, hogy az egyháztanács a megválasztott tisztségviselőkkel együtt 12 tagból álljon. Presbiterré választották Mikler Sándor tanfelügyelőt, Váradi-Szakmáry Arisztid táblai ítélobíró, Kéler István postatisztet, Poppel Gyula királyi mérnököt, Oszuszk János vendéglőst, Juhász Imre honvéd törzsőrmestert, Milec Pál földtulajdonost, valamint Cinkóczky Jánost.⁶⁹

Kik voltak ők, kikből tevődött össze az egyházközség vezetősége?

A felügyelő dr. Ladics László (1864–1924) megszerezte ismert ügyvéd. (2. kép) Édesapja foglalkozását követte, aki 1857-ben Szarvasról települt át Gyulára. Élénk közéleti szerepet élt, számos tiszteletbeli, és néhány jól fizető állást is betöltött amellet, hogy Csorváson jelentős földbirtokkal rendelkezett. Tagja volt pl. az Első Gyulai Kötött és Szövött Iparárúgyár RT felügyelő bizottságának, majd igazgatóságának. Vezérigazgatója volt a Békésmegyei Takarékpénztár Egyesületnek, s igazgatósági elnöke a Gyulai Képkereplégyár RT-nek, az Első Gyulai Kereskedelmi RT-nek, valamint a Sal István Fém-és Lemezárúgyár és a Gyulai Herbadrog Gyógy- és Ipari Növény RT-nek. Alelnöke volt a Gyulavidéki Helyiérdekű Vasút Rt-nek, felügyelő-bizottsági tagja az Első Gyulavárosi Takarékpénztárban. Ebből adódóan a legtöbb adót fizetők közül a városban az elsők között, és 1911 óta a vármegyében is előkelő helyen szerepelt.⁷⁰ Szinte folyamatosan tagja volt a vármegye közigazgatási bizottságának. 1908-ban emellet pl. az adókető bizottságnak és az igazoló választmánynak, 1911-ben a közigazgatási bizottságnak, az állandó-, a ketelő-, az igazoló- és a központi választmánynak valamint az adókető bizottságnak is a tagja, 1916-ban pedig beválasztották az állandó- az igazoló-, és a tiszti nyugdíj választmányba is. A városi ketőtestületben pl. 1909-ben az állandó bizottmánynak volt a tagja. 1911-ben az ipartanodai és az állami gyermekmenhely telepbizottságban szerepelt. Több civil szervezetben fontos megbízatást látott el: a Békésvármegyei Kaszinónak alelnöke, majd 1908-tól elnöke volt. Részt vett a Békésvármegyei Fehérkereszt Egyesület, valamint a gyulai színművészetet pártoló egyesület munkájában. A megalakuló Békésmegyei Kető- és Iparművészeti Társulat is elnökévé választotta s mint utaltunk már rá: az egyházmegye vezetőségében is szerephez jutott.⁷¹ „Egy

⁶⁸ Békés, 1907. december 15. és december 22.

⁶⁹ BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.

⁷⁰ Békés, 1909. február 14. és március 7., illetve 1908. március 8. valamint 1915. november 7. és november 26., továbbá 1911. október 1. és november 5.; 1907. január 27., 1916. április 6. és 1921. március 5.; 1924. február 23.; 1924. június 4.; Számon tartották az évi 20.000 korona fölötti jövedelemmel rendelkezők listáján is: Békés, 1915. szeptember 12.

⁷¹ Békés, 1908. június 16. és 1911. január 1 és február 5. valamint 1916. december 17. és

*kiválóan tudományos elme, egy érző szív és egy igazi puritán férfias jellem... szellemi vezére az egész vármegye közigazgatásának.*⁷² 1923-ig viselte a felügyelői tisztelet. Az egyházközség újjászervezésekor tiszteletbeli felügyelővé fogadták.

A gondnokok gyorsan cserélődtek az első időszakban. Herczberger József 1865-ben, Mezőberényben született. 1904-ig önálló kereskedőként dolgozott, ekkor vette át a gyulai dohánygyárvezető (dohányáruda) vezetését, de már 1909 tavaszán elköltözött városunkból. Neve a 100. hely környékén szerepelt a gyulai virilisek között. Mezőberénybe költözhetett vissza, legalábbis ott volt malomrészvényes, s a vasút közelében volt ott egy vendéglője is, melyet bérbeadással működtetett.⁷³ Mielőtt Herczberger igazából megkezdhetné volna a munkát, már el is költözött. Az 1910. január 20-i közgyűlésen a helyébe lépő Szántó József sem maradt sokáig a városban.⁷⁴ 1913-tól azután évekig Süle József kereskedő, később kalaposmester töltötte be ezt a tisztséget. Ő 1911-ben a Gyulai Iparos Ifjúsági Egylet választmányának volt a tagja. Az 1914-ben megalakuló Gyulai Ipartestület elöljáróságába is helyet kapott.⁷⁵ Az 1935. augusztus 5-i közgyűlésen az 58 évesen elhunyt Süle Józsefről megállapították: *„Hűségesen sáfárkodott a fiókegyház vagyonával, s odaadással szolgálata egyházunkat.”*

Nagy Jenő ellenőr gyógyszerészként dolgozott. Jól jövedelmező vállalkozás volt ez a számára, hisz a gyulai virilisek között 1907-ben a 41. helyet foglalta el. Sportember lehetett, vagy legalábbis érdeklődött tanúsított a sport iránt, hiszen a gyulai sportegyesület megalakulásakor annak választmányi tagja volt, 1915-ben pedig a Korcsolyázó Egyesület alelnöki tiszteletét is ellátta.⁷⁶ 1924-ben bekövetkezett haláláig tagja volt a gyülekezet vezetőségének.

Kulitzky Nándor állami elemi iskola tanár-, majd igazgató-tanárként szerepet vállalt egyházi hitoktatásban. 1912-ben bekövetkezett haláláig ő töltötte be az egyházközség jegyzőjének szerepét is. A *„tanítói karnak egyik érdekes, nagyra becsült tagja”* volt. Igazgató-tanári kinevezését annak a munkának az elismeréseként kapta, melyet tótkomlói tanítóságát követően, a Pozsony megyei Bazinban kifejtett, az ottani pánszláv törekvések ellensúlyozásaként. *„Rajongó hazaszeretet sarjadt lelkesítő szavaitól. Vallásosság növekedett áhítatából... Előzékenységeért, egyszerű, jó szívéért... az egész város közönsége tisztelte és*

1909. július 4., továbbá 1908. március 8., 1907. március 10. illetve 1908. július 19. és 1911. február 26. és július 30.; 1922. június 24.

⁷² Békésvármegye (Békéscsabai hetilap) 1909. február 27.

⁷³ Békés, 1909. június 6. és november 7., valamint 1908. december 25., továbbá 1907. július 29.; Utódát a pénzügyminisztérium a helyi pénzügyigazgatóság javaslata alapján nevezte ki. Eszerint állami hivatalnokként vezette a tőzsdét. Márki 580.

⁷⁴ BML, Ladics-hagyaték: 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1921. január 8. és 1922. április 1.

⁷⁵ Békés, 1911. március 19., 1914. február 1.

⁷⁶ Békés, 1907. december 29. és 1908. május 24. valamint 1915. április 4.

szerezte.” Politikai pártállására utal nekrológjának az a mondata, mely szerint Magyarországot szabadnak szerette volna látni.⁷⁷ Elhunytá után egy másik hitoktatót, a Pusztavészirtványról érkező Balassa Jánost választották jegyzővé.⁷⁸

A presbiterek közül – tisztségéből kifolyólag –, Mikler Sándor vitte a legaktívabb közéleti szerepet. Tanfelügyelőként hivatalból tagja volt a vármegye közigazgatási-, közművelődési- és népnevelési állandó bizottságának. Talán itt jött meg a kedve a közszerepléshez, hiszen 1915 tavaszán bejutva a város képviselőtestületébe annak a szavazatszedő bizottságnak lett az elnöke, mely a polgármesterjelöltekre leadott szavazatokat számlálta össze. 1916-ban a törvényhatósági választáson is sikerrel szerepelt. Ugyanekkor tagja lett a Békésvármegyei Gazdasági Egyesület igazgató-választmányának, a Békésmegyei Kaszinó választmányának és a rövid életű Tisztviselők Szövetsége végrehajtó bizottságának is. „*Határozott irányú, értékes vezető egyéniség*”-ként jellemezték, aki „*kérlelhetetlen harciosa volt a vármegye megmagyarosításának, a magyar nyelvnek, a magyar nemzeti érzésnek. E téren példás sikereket ért el... anélkül, hogy felekezeti, vagy... nemzetiségi érzékenykedést kiváltott volna.*”⁷⁹

Váradi-Szakmáry Arisztid nemesi család sarja volt. Kiterjedt birtokai a Szepességben feküdtek, már amíg a csehek el nem vették tőle. „*Mint embert a puritánság és szerénység, mint bírót az igazságszeretete és humanitása jellemez*” leginkább. Táblai ítélobíróként a városban a legtöbb adót fizetői listáján a 30. hely körül találjuk, s ezzel alig maradt le a megyegyűlési tagságról. Hivatalból tagja volt viszont Miklerrel együtt a Fiatalok Gyulai Felügyelő Bizottságának, valamint a városi egészségügyi bizottságnak. 1914-ben, nyugállományba vonulásakor megkapta a kúriai bírói címet. Ekkor már 23 éve élt Gyulán. Korábban, békéscsabai albíróként ismerkedett meg feleségével, aki Szeberényi Gusztáv püspöknek volt a lánya.⁸⁰ 1923 őszén, ismeretlen okból, lemondott az egyházközség vezetésében való további részvételről.

Kéler István a postánál szolgált, ebben az időben köszöntötték gyulai szolgálati idejének 25. évfordulója alkalmából. „*Előzékenységgel... széles körben rokonszenvet és tiszteletet szerzett magának.*” 1908-ban postai ellenőrré lépett elő. 1922 tavaszán, 65 évesen halt meg szívszélhűdésben. „*Derék tisztviselő... általános tisztelet- és közbecsülésben álló polgár*” volt.⁸¹

⁷⁷ BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1908. június 28. és 1912. június 23.

⁷⁸ BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1914. május 31.: a Gyulai tanítók Egyesülete is megválasztotta jegyzőjévé.

⁷⁹ Békés, 1912. április 7., 1914. január 18., 1915. május 13. és július 4., valamint 1916. március 19., május 14. és december 17.; 1922. február 25.: nyugdíjazását kérte, de ehelyett március 15-ével Szabolcs vármegyébe helyezték át.

⁸⁰ Békés, 1908. december 25. valamint 1911. szeptember 10.: 30. éves bírói jubileuma; továbbá 1909. június 6., 1913. március 23. és 30.; 1914. szeptember 27.; 1921. március 5.: fia 31 évesen meghalt.

⁸¹ Békés, 1909. április 25. és 1908. július 5., valamint az 1922. április 5.-i nekrológ

Poppel Gyula királyi főmérnökként dolgozott az Államépítészeti Hivatalnál. Az „*agilis...*, *széles körben kedvelt, szimpatikus főmérnököt*” már 1908-ban elhelyezték Gyuláról. A Szabolcs vármegyei Államépítészeti Hivatal főnökévé nevezték ki.⁸²

Oszuszký János a Komló szálloda főpincéréként kezdte karrierjét. Apósa halála után átvette annak vasút melletti vendéglőjét. Elismerést szerzett a szakmájában, hiszen 1924-ben az Ipartestület a vendéglős tanoncokat vizsgáló bizottság elnökéül őt választotta meg. A vendéglősök szakosztályának elnöki tisztét is ellátta. Dalos kedvű egyén lehetett, hiszen az Erkel Dalkör alapításában is részt vett.⁸³ Haláláig, 1929-ig tagja maradt a gyülekezet vezetőségének.

Juhász Imre a gyulai 2. honvéd gyalogezred törzsszámvevőjeként az Enyves út 20. szám alatt lakott. Az 1911-ben alapított megyei méhészegyesület elnöke volt. „*Hosszú és kötelességű*” szolgálataért megkapta a koronás ezüst érdemkeresztet. Milec Pálról csak annyit tudunk, hogy földbirtokosként Bicerén élt. Cinkóczky Jánosról semmilyen konkrét adatot nem találtunk, ha csak nem azonos az 1867-ben, Szarvason született, nemesi származású gazdálkodóval. Az tény, hogy 1910-ben két Cinkóczky fiú is tanult a gyulai gimnáziumban.⁸⁴

Összességében megállapítható, hogy az egyházközség tisztviselői a legvagyonosabb, köztisztületben álló emberek közül kerültek ki. A felügyelő és az első gondnok személyének kiválasztásában ez a tény mindenképpen szerepet játszhatott. Azt is jellemzőnek tekinthetjük, hogy öt esztendő alatt a tisztségviselői kör fele kicserélődött.

Míg a négy tisztviselő közül csupán a jegyző-tanító nem szerepelt a városi virilisek listáján, a nyolc presbiter között viszont mindössze egyetlen olyan személy akad csak, akivel találkozhatunk az említett listán. Az is feltűnő, hogy milyen kevés közöttük a tősgyökeres gyulai. Ladics Lászlón kívül, akinek az édesapja volt betelepülő, talán még Oszuszký Jánosról és Nagy Jenőről meg esetleg Juhász Imréről tételezhetjük fel a gyulai születést.

A hívek társadalmi helyzetét közel sem tükrözte vissza az egyháztanács összetétele, hiszen az csaknem 60%-ban állami hivatalnokokból (tanár, tanfelügyelő, bíró, mérnök, postás, katona illetve egy állami cég vezetője), negyed részben pedig a szolgáltatási szektorban dolgozó vállalkozókból (ügyvéd, gyógyszerész és vendéglős) tevődött össze, míg a földművesek

⁸² Békés, 1907. július 21. és 1908. október 18.

⁸³ BML, Ladics-hagyaték: 1907-es összeírás; Békés, 1924. január 9. és 1929. augusztus 7.

⁸⁴ BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1911. március 12. és április 23., valamint 1912. június 2.; az 1907-es összeírás mindössze egy Czingulszky János nevű folyamóról, illetve egy Csehlóczky János tanyásról tudósít, akiket esetleg nevük összecsengése alapján összefüggésbe hozhatnánk Cinkóczkyval. A Márky-féle megyetörténet (511. p.) Szarvason ismer egy Cinkóczky János nevű gazdálkodót. A gyulai r. kath. Főgimnázium értesítője az 1909–1910-es tanévről. Gyula, 1910. 129. és 132.: Lajos az első osztályba, András pedig a negyedikbe járt.

képviselői maximum a 16%-át (2 fő) alkották az első presbitereknek, akik között egyetlen egy iparost sem találunk.

Az 1907-es összeírás ezzel szemben arról tanúskodik, hogy a hívek 59%-a a mezőgazdaságban tevékenykedett, 17%-uk iparos volt, s a vállalkozók 5, az állami alkalmazottak pedig csak 19%-ukat tették ki. Igaz, hogy a megalapítástól kezdve ők vitték a meghatározó szerepet. A gyülekezet tagjai által befizetett adó nagyobb része tőlük származott, tehát leginkább ők vették ki a részüket az egyházközség fenntartásából. Ennélfogva nem teljesen indokolatlan a gyulait már kezdettől fogva kimondottan értelmiségi gyülekezetnek tartani.

Az egyházközség vezetőségének korösszetétele úgy alakult, hogy a legfiatalabb tagja 42 éves volt, s a legidősebb is mindössze az 50. életévét töltötte be. Mint láttuk, közéletű tevékenységük igen kiterjedt skálát ölelt fel: egészségügyi-, kulturális-, gazdasági- és sportegyesületekben is képviseltették magukat. A 67-es szabadelvű párt híveit ugyanúgy megtaláljuk közöttük, mint a 48-as függetlenségiakat.

A esperes az 1913. április 30-i tisztújító közgyűlésen a tisztviselők mandátumának megújítását javasolta. Ezt elfogadva dr. Ladics László felügyelői, Nagy Jenő ellenőri, Süle József gondnoki és Balassa János jegyzői mandátumát megújították. Az új presbitérium összetételéről viszont nincs teljesen tiszta képünk. A kézzel írott jegyzőkönyv szerint tagja maradt Váradi-Szakmáry Arisztid, és Oszuszký János, míg újonnan választották be Cselovszky Mihályt. Kéler Istvánné (Minich Karolina) és Mazurekné Ploy Irén személyében pedig – a korban meglepő módon – először kapcsolódtak volna be hölgyek az egyházközség vezetésébe. Mazurekné egyébként hitoktatást is vállalt, s a Gyulai Nőegyletnek is tagja, majd számvizsgáló bizottsági tagja volt.⁸⁵ Már csak azért is furcsa lett volna a hölgyek megválasztása, hiszen az egyházi törvénykönyv szerint ők még a közgyűlésen is csak megbízottjuk révén gyakorolhatták a szavazati jogukat. A Békés című hetilap csak részben lehet a segítségünkre. Nem tud az említett hölgyek presbiterré választásáról: Kéler Istvánné helyett pl. továbbra is a férjét, Kéler Istvánt szerepelteti. Megerősíti Cselovszky Mihály megválasztását, s Váradi-Szakmáry Arisztid, Oszuszký János mellett Mikler Sándor és Juhász Imre hivatalban maradását. Az említettekén kívül szerepelteti még – a kézírásos jegyzőkönyvben nem szereplő –, dr. Horváth Dezső segéd-tanfelügyelőt is. Ő egyébként zongorista és zeneszerző is volt. Egy hely még így is kiadó a 12-ből, már ha nem számolunk a másik hölgy tagságával sem. Ha Milec Pál és Cinkóczky János közül egyikőjük sem maradt tag, egy jelöltünk akkor is kínálkozik a kiadó helyre.⁸⁶

⁸⁵ BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. július 7. és 1911. június 11.; Mazurek Ferenc a Békésvármegyei Általános Tanító Egyesület gyulai járáskörének a könyvtárosa, majd pénztárosa volt: Békés 1917. április 12 és 1909. szeptember 7. s a Gyulai Tanítók Egyesülete alelnöke: Békés, 1911. február 19.

⁸⁶ Békés, 1913. május 4.: Egy hely betöltése még is tisztázatlan. A kimaradók között lehetett Czinkóczky János, akit (?) Csehlóczki Mihály váltott fel. Így valójában az marad a kérdés,

Egy későbbi feljegyzés szerint Csepregi esperessel (aki 1918-ban meghalt, tehát ez a szempont a későbbi tisztújításnál nemigen jöhetett szóba) Olofson Miksa tartotta a kapcsolatot. Valószínűtlen tehát, hogy őt kihagyták volna az egyházközség vezetéséből. Igaz, miután sikertelenül pályázta meg a város főszámvevői állását (a pénzügyigazgatóság melletti számvevőségen dolgozott), 1915 őszén a saját kérésére áthelyezték a csáki járás számvevői tisztébe, a temesvári pénzügyigazgatósághoz. Távozását sajnálattal vette tudomásul a város közönsége, mert a „*mindig kedélyes egyénisége és szellemes modora révén társadalmunk közkedvelt tagjává lett.*” Nem lehetett tartósan távol, mert 1917-ben járási számvevőnek nevezték ki a gyulai főszolgabíró mellé.⁸⁷ 1923 áprilisában az egyházközség pénztárnokként jelenik meg előttünk.⁸⁸ 1929-ben, Budapestre történt áthelyezésekor „*városunk közkedvelt és szellemességéről ismert tagja*”-ként aposztrofálták az egyébként kaposvári születésű fiatalémbert.⁸⁹

Az régi vezetőségnek több, mint 40%-a kicserélődött. Két főről tudjuk, hogy elköltözött, egyről pedig, hogy időközben elhalálozott. A másik két esetben nem tudjuk a váltás okát.

Az új vezetőség társadalmi összetételét tekintve a szolgáltatási szektorban tevékenykedő vállalkozók aránya 1 fővel, azaz 33%-ra emelkedett (ügyvéd, gyógyszerész, vendéglős és kereskedő), számuk a földműves foglalkozást űzők rovására nőtt, az ő részarányuk így 8%-ra csökkent. Az állami alkalmazottak aránya viszont változatlanul magas maradt.

Az evangélikus egyházi élet megindulása

A szervezeti forma 1907. végére adott volt, de a tartalommal való kitöltése némi késedelmet szenvedett. Erre enged következtetni Szeberényi Lajos Zsigmond 1908. március 2-án, dr. Ladics Lászlóhoz intézett levele, melyben arra kérte a felügyelőt, hogy az hívjon össze közgyűlést, amelyen döntenének az istentiszteleti alkalmakról, valamint a költségvetésről. Ennek időpontjáról – a csabai egyház elnökeként – ő is értesítést kért, hogy a gyulai

hogy Milec Pál helyett Mazureknével számolhatunk-e mint első, s egyetlen hölgytaggal, hiszen rajta kívül valószínűleg még Olofson Miksával is számolnunk kell. Dr. Horváth Dezső segédtanfelügyelő zongorista és zeneszerző is volt, s ő szerkesztette a Gyulán, hetente kétszer megjelenő Nemzeti Kultúrát: Békés, 1910. február 6. és 1913. szeptember 21. valamint 1914. augusztus 30.; *Szentkereszty Tivadar*: Békés vármegye népoktatásának története. Gyula, 1932. 34.: 1909 február 9. és 1915. március 1. között töltötte be a segédtanfelügyelői állást.

⁸⁷ Békés, 1917. május 6.

⁸⁸ Olofson 1882-ben született. Békés, 1915. július 4. és szeptember 26.; 1910. szeptember 11.; Dr. Vangyel Ende visszaemlékezése. B. 4.

⁸⁹ Békés, 1929. október 23.; Békésmegyei Hírlap, 1929. október 22.

„leányegyház további berendezkedésére nézve utasítással szolgálhassak.”⁹⁰ Az első közgyűlés megtartására azonban majdnem egy esztendővel később, csak 1909. január 10-én került sor.

Az ezt előkészítő presbiteri gyűlésen elhatározták, hogy évente öt istentisztelet megtartását kezdeményezik: karácsonykor, húsvétkor, áldozó csütörtökön, pünkösdkor és reformáció napján. Húsvétkor úrvacsora osztással, áldozó csütörtökön pedig – a helyi reformátusok hagyományához igazodva – konfirmációi ünnepélllyel összekötve. Gyűjtést hirdettek harmónium vásárlására, melyre a presbiterek 85 K-t helyben összeadtak.⁹¹

Az 1910. január 10-én, vasárnap délután 3 órakor megtartott első közgyűlés jóváhagyta a fenti határozatokat.⁹² A felügyelő úr arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyházközségnek kb. 424 tagja van. Elhatározták, hogy énekeskönyvként a békéscsabai gyülekezetben használtat fogadják el.⁹³ A presbitérium határozatait a közgyűlés – mint a későbbiek során is szinte mindig – elfogadta. A jegyzőkönyvekből nem derül ki, hogy egyáltalán megvitatták-e a javaslatokat, vagy csak egyszerűen tudomásul vették az egyháztanács döntéseit.

A közgyűlés említett halogatása ellenére a gyülekezeti élet már az 1907-es esztendő végén megindult, amire – sajnálatos módon – egy temetés szolgáltatott okot. A Békés című lap szerint az egyházközség működésének első jeleként egy, a kórházban meghalt evangélikus eltemetésére a felügyelő nem a helybeli református lelkészt kérte fel – mint azt korábban szokta –, hanem Békéscsabáról hozatott át papot.⁹⁴ Érdekes módon a továbbiakban csak meglehetősen elszórt adataink vannak a temetésekről: 1909. áprilisában pl. Szeberényi jött át, hogy a református temetőben végső búcsút vegyen Rimmel Lajostól, akit a békésszentmiklósi uradalom felvirágoztatójaként tartottak számon. Kulitzky Béla tanító urat pedig 1912 nyarán maga az esperes temette el.⁹⁵

A gyulai evangélikusok egyházi alkalmakat évtizedeken át a Jókai úti, állami elemi fiú iskolában tartották. Ez a korábbi fiúpolgári iskola volt, melyet az egykori Kulcs korcsma épületében rendeztek be, de 1906-ban, a katolikus főgimnázium megindításakor megszüntettek. Azóta az állami elemi fiúiskolának adott otthont. Általában az iskola nagytermében gyűltek össze, s ez a rajzterem volt. Akár istentiszteletről, akár közgyűlésről volt szó, ebben került megrendezése 1911-ig. Az állami elemi iskola új épülete a Károlyi Sándor (ma:

⁹⁰ BML, Ladics-hagyaték: dr. Szeberényi Lajos Zsigmond 1908. március 2-án, dr. Ladics Lászlóhoz intézett levelében még mindig kísért a leányegyház elnevezés.

⁹¹ BML, Ladics-hagyaték: 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. Ehhez képest a Békés, 1911. április 16.-i száma arról tudósított, hogy úrvacsora osztás áldozó csütörtökön, karácsony első napján, s most kivételesen húsvétkor is lesz.

⁹² Békés, 1909. január 10.

⁹³ BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.

⁹⁴ BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. december 15.

⁹⁵ Békés, 1909. április 4. és 1912. június 13.

Károlyi Mihály) utcában 1908 őszén épült fel, de ideiglenesen a polgári leányiskolát helyezték el benne. A Kossuth Lajos utcában 1911 őszére készült el a polgári leányiskola (ma: I. számú általános iskola) épülete, s 1912 januárjában adta át helyét az állami elemi iskolának.⁹⁶ 1912 húsvétját már az állami elemi iskola tornatermében – mely az egykori Korona vendéglő helyén épült –, ünnepelhetők a gyulai hívek.⁹⁷ Egy ideig felváltva használták a két – egyébként egymás szomszédságában lévő – épületet: 1913 április 27-én a konfirmációt a polgári leányiskolában, az április 30-i közgyűlést viszont az állami elemi iskola tornatermében tartották. A későbbiekben az istentiszteletek megtartására is ebben került sor.⁹⁸

Ismerjük azokat a lelkészeket, akik a békéscsabai gyülekezetből az első időben Gyulán szolgáltak. A gyulai fiókegyház híveit kezdetben a három békéscsabai városi lelkész (Csepregi György, Szeberényi Lajos Zsigmond és Koren Pál) gondozta, s több-kevesebb alkalommal mindegyikőjük megfordult városunkban.

Ez a feladat a korabeli kezdetleges közlekedési viszonyok ellenére sem jelenthetett túl nagy elfoglaltságot, hiszen az egyházmegye 1908. augusztus 19-i közgyűlési beszámolója szerint a gyulai fiókegyház első esztendejében mindössze 1 keresztelésre és 2 temetésre került sor, valamint: „*a nagy ünnepeken istentiszteleteket tartottunk, s egyszer úrvacsorát osztottunk.*”⁹⁹

Az egyházmegye következő évi közgyűlésén már *Knyihár Kálmán*, békéscsabai külső lelkész arról számolt be, hogy 1909 nyarától „*lelkészi körömhöz tartozik Gyula, Gyulavári, Doboz, Dobozmegyer (=Mezőmegyer) és Újkígyós*” ahol a lelkészi teendők (esketés, temetés, keresztelés, úrvacsora osztás) mellett a tanítás ellenőrzése is az ő feladata. Ezért „*minden iskolai évben minden iskolát legalább egyszer meglátogatok.*”¹⁰⁰ A templomi istentiszteleteket azonban általában ezután is a városi lelkészek tartották, közülük különösen Koren Pál járt sokat városunkban, aki a gyülekezetalapítást is a szívéen viselte.

Nem ismert pontosan, hogy mikor került sor az első gyulai evangélikus istentisztelet megtartására. Nagy Jenő 1905-re teszi ezt az időpontot: „*1905-iki évben a gyulai volt polgári iskola igazgatója volt szíves, ha jól emlékszem néhai Privár úr, átengedni a tantermet Istentiszteletünk megtartására, amikor is az első úrvacsora osztás is megtörtént.*”¹⁰¹ Ismereteink szerint 1907. december 12-én

⁹⁶ Békés, 1908. április 19.; 1908. július 14., 1909. április 11.; Békés, 1908. március 22.; BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Scherer II. 244. és 292. illetve 294.

⁹⁷ Békés, 1912. április 7.

⁹⁸ Békés, 1913. április 27. és december 21.

⁹⁹ Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1908. 18. Sajnos az nem derül ki a szövegből, hogy 1908 húsvétja előtt, azaz 1907 karácsonyán tartottak-e már istentiszteletet Gyulán.

¹⁰⁰ Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1909. 28.

¹⁰¹ Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.

úgy döntöttek, hogy karácsony és újév délutánján békéscsabai lelkészeket hívnak át ígét hirdetni. Nem tudunk arról, hogy ez a terv valóra vált-e.

Az első istentiszteleten, amelyről biztosan tudunk, maga az egyházmegye esperese, Csepregi György szolgált. Erre 1908. április 20-án, húsvét másodnapján, délelőtt 9 órai kezdettel került sor. A kántori szolgálatot az ugyancsak Békéscsabáról érkező Galli János tanító végezte. A nevezetes eseményen a hívek jóval nagyobb számban jelentek meg, mint a korábbi tanácskozásokon, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy közülük harmincan éltek az úrvacsora szentségével. Prédikációjában az esperes úr arra helyezte a hangsúlyt, hogy a gyulai evangélikus gyülekezet most kettős feltámadást ünnepel: Krisztusét, és a sajátját. Ez mindenesetre azt erősíti meg, hogy ez lehetett az első gyulai istentisztelet.¹⁰²

Pünkösdkor Szeberényi Lajos Zsigmond, a békéscsabai igazgató-lelkész tartotta az ünnepi istentiszteletet. Az egykori újsághír szerint ezen is „*szép számmal*” vettek részt a hívek.¹⁰³ Nem tudjuk, hogy karácsonykor miért maradt el az ígehirdetés, bár megeshet, hogy csak a megtartását igazoló számla kallódott el. A későbbiekben ugyanis megtartották az évi 5 istentiszteletet, egészen az I. világháború kitöréséig. Az említetteken kívül 1910-ben Sztik Gusztáv, 1912-ben Maczák György segédlelkész, 1911-ben és a következő évben pedig 1–1 alkalommal Knyihár Károly is tartott istentiszteletet. Ő jól ismerhette a gyulai viszonyokat, mivel 1910-ben elvállalta a főgimnáziumi hittanórák megtartását is. A keresztelések, a betegek gyóntatása pedig még 1914-ben is a gimnáziumi hitoktató lelkész kötelessége volt.¹⁰⁴

A fiókegyház gazdálkodása

Az 1907. június 3-ra összehívott gyűlés résztvevői megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak állami adója 4377 koronára rúg. Egyben megkérték az esperest, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyház vezetőségével arról hogy a továbbiakban is hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikus híveknek olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan a csabai evangélikusok is megengedik az ottani reformátusoknak.

Csepregi esperes gyorsan gondoskodni akart az egyházközség anyagi alapjainak megteremtéséről. Szeptember 12-i levelében arra utasította a felügyelőt, hogy a megválasztott gondnokot szólítsa fel az egyházi adó beszédésére ugyanolyan mértékben, ahogy azt eddig a református egyháznak fizették.¹⁰⁵ A költségvetés rendezésére az 1907. december 15-i gyűlésen került

¹⁰² Békés, 1907. december 22. illetve 1908. április 19. és április 26.

¹⁰³ Békés, 1908. július 7. és július 14.

¹⁰⁴ Mitykó Mátyás 1914-es adóíve. Jegyzőkönyvek C. 12.

¹⁰⁵ BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele dr. Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12.

sor. A bevételeket illetően megegyeztek abban, hogy az adókulcs – mint eddig is – az állami adó 15%-a legyen, s a vegyes házasságbeli egyháztagnak a személyi adót is fizessék.¹⁰⁶ Ehhez képest az 1908. december 13-i presbiteri ülésen azt mondták ki, hogy az állami egyenes adó 10%-át minden egyháztagnak fizetnie kell. Személyi adóba a vagyontalanoknak további 1 K-t, az ezer korona alatti fizetéssel rendelkezőknek 2 K-t, az ennél magasabb fizetéssel bíróknak pedig 5 K-t kellett adniuk.¹⁰⁷

A költségvetés nagy részét a tanítók fizetésére, illetve az istentiszteletek megtartására (a lelkészi és a kántori tiszteletdíjra, valamint a tanterem berendezési- és takarítási költségeinek a fedezésére) fordították.

Az első két évben az alábbi kiadásokkal számoltak:

	1908	1909
hitoktatás		
az állami elemi iskolában	40	40
a polgári leányiskolában	50	50
lányok konfirmációi oktatása	-	50
az inasiskolában	50	50
a konfirmandusok felkészítéséért	30	30
egyházi szolga alkalmazására	40	40
az istentiszteletet megtartó lelkésznek	10	10
a kántori tiszteletdíj	8	8
összesen	228	278

Az 1909. január 20-i közgyűlés jóváhagyta a fenti határozatokat. A felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy a várható éves bevétel 600 K körül fog alakulni. A közgyűlés úgy döntött, hogy az 1907. év második félévére a református egyháznak befizetett egyházi adót nem kéri vissza.¹⁰⁸ Az egyházi adóból befizettek pénz csak lassan kezdett el csordogálni. Még 1910-ben is találhatunk az előző esztendőkre szóló lelkészi- illetve tanítói tiszteletdíj kifizetéseket. Összességében mégis kijelenthetjük, hogy e döccenők dacára is, gazdaságilag megalapozottnak tekinthető az egyházközség működése.

Olyannyira, hogy 1910 elején templomépítésről hoztak határozatot. Méghozzá nagyszabású tervvel állhattak elő, hiszen a gyűjtést az építendő „székesegyház alapjára” hirdették meg. Ennek apropójául egy adomány szolgált: az 1910. január 20-i közgyűlésen az elköltözött gondnok 100 K-t adott az egyház céljaira. Ezt az összeget a székesegyház alapjára meghirdetett gyűjtés első adományának tekintették. A gyűjtésre ekkor 300 K jött össze, míg a harmónium-alapon ugyanekkor 121 K volt.¹⁰⁹ Az év végéig a templomépítési alapon 1000, a harmónium alapon pedig 140 korona gyűlt össze. Az előbbi

¹⁰⁶ BML, Ladics-hagyaték: 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.

¹⁰⁷ BML, Ladics-hagyaték: 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve.

alapot a Ladics dr. által igazgatott Békésvármegyei Takarékpénztár Rt. 1909–1918 között évi 100–100 koronával támogatta.¹¹⁰

Az 1910-es leltár szerint az egyházközség vagyonát emellett 17 db. énekeskönyv, valamint egy úrvacsorai kehely, egy ostyatartó és egy oltárterítő gyarapította, s még 10 énekeskönyv vásárlását tervezték be.¹¹¹ Ez azonban elmaradhatott, mert az 1913-as leltár a fehér oltárterítőn, a feliratos úrvacsora kelyhen, az ostyatartó szelencén és tálcán kívül csak 16 db énekeskönyvről, egy nagyobb tálcáról, egy boros kannáról és egy, az úrvacsorai kellékek tárolására szolgáló fadobozról tud.¹¹² Az oltárterítőre, aminél az anyagköltség 87 K-t a munkadíj pedig 80 K-t tett ki, a hívektől Gyuláról 142 K, Békéscsabáról 15 K adomány érkezett. A hiányzó 10 koronát az egyházközség pénztárából pótolta.

Az éves bevétel 859 K, a kiadás 580 K, a pénzmaradvány pedig 279 K volt. Ez mégsem szerepelhetett pozitívumként, mert az előző években tetemes hátralékot halmozott fel a gyülekezet. (Részben abból adódóan, hogy 1909-ben szedték be először az adót, de főként a meglehetősen hanyagul kezelt adófizetési kötelezettségből származóan.) Így az 1910-es költségvetési évet a korábbiénál csaknem 5 koronával magasabb, 1057 K 72 filléres hátralékkal tudták csak befejezni a jegyzőkönyv tanúsága szerint.

Szerencsénkre az egyházközség pénztári naplója az 1910–1914 közötti évekről fennmaradt, amiből pontosan nyomon követhetjük a gazdálkodást. Eszerint 1910-ben a kiadások valóban 580,52 koronára rúgtak, azonban a bevételi rovat viszont mindössze 757 K 25 fillérről tud. Ha igaz a beszámoló, akkor 101,39 koronát nem könyveltek le. Ez könnyen megeshet, mert elég lazán kezelték a könyvelést. Ahogy az az 1916-os ellenőrzés során kiderült: a külön célra tett adományokat egyáltalán nem szerepeltették a pénztárkönyvben.

A presbitérium 1911. évre az adókimutatást 841 K 76 fillérben határozta meg, amiből 168 koronát természetbeni járulékként számolva, a várható éves készpénzbevételt illetően 673 koronás összeggel számoltak. Ebből 135 K istentiszteletekre, 270 K hitoktatásra, 200 K egyéb kiadásra lett betervezve.¹¹³

¹⁰⁸ BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

¹⁰⁹ BML, Ladics-hagyaték: 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

¹¹⁰ Békés, 1910. március 13.; 1912. március 10., 1913. március 12., 1914. március 29., 1918. április 18.

¹¹¹ BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re. Az 1913-as közgyűlés határozataiból az derül ki, hogy a békéscsabai evangélikus főgimnázium tanulóifjúsága 1 darab áldozó kelyhet, 1 darab ostyatartót, és 1 darab ostyatálcát ajándékozott a gyulai egyházközségnek.

¹¹² Jegyzőkönyvek. C. 12.

¹¹³ BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re.

Az 1913-as évre 880 K bevételt terveztek. Ekkor az istentiszteletre 135, a hitoktatásra 470, az egyéb kiadásokra pedig 200 koronával számolva, 805 koronás kiadással kalkuláltak.¹¹⁴

A tények némileg másképp alakultak:

Az 1911-es évet hiánnyal zárták, melynek összege elérte a 179,48 koronát. Ez abból adódott, hogy Gyula város nem fizette még ki a gimnáziumi hitoktatás tiszteletdíját, tehát ezt az egyházközség mintegy megelőlegezte. 1912-ben nem került sor a kórházi temetésekért járó összeg átutalására, de ezt minden bizonnyal magában foglalta a következő évi, nagyobb összeg. 1914 első felében pedig ismét a gimnáziumi hitoktatás átutalásával maradt adós a város.

Az egyházközség bevételei:

	1910	1911	1912	1913	1914 I. félév
egyházi adóból	724,21	343,19	509,09	308,54	323,10
kórházi temetésre	32	63,74		109,60	63
iskolai bírságból		7	2	1	
adakozásból					
húsvétkor		2,08	1,53		5,89
áldozócsütörtökön	1,04	1,56	1,95	6,50	
pünkösdkor				7,64	
reformáció ünnepén				4,68	
karácsonykor		1,88		4,04	
egyházmegyétől		33,77			
<u>Gyula várostól gimnáziumi hitoktatásra</u>			184,61	188,35	
összesen:	757,25	453,22	699,18	623,85	398,49

A kiadások ugyanekkor az alábbiak szerint alakultak:

	1910	1911	1912	1913	1914 I. félév
lelkészi szolgálat	60,12	59	60	60	36
kántori szolgálat	40	40	40	40	24
teremrendezésre	21,41	28	20	30	17
fiúk hitoktatása	220	140	140	175	105
lányok hitoktatása	70	70	70	70	70
gimnáziumi hitoktatás		200	185,47	189,31	
kórházi temetésre	38	64	48	58	62
nyomtatványok		14	26	49,04	55,10
postázás		12,30	11,92	6,91	13,41
áldozó kehelyre		3,40			
bélyegzőkészítésre	8				
énekeskönyvekre	53				
oltárterítőre	10				

¹¹⁴ Jegyzőkönyvek. C. 12.

adószedésért	10				
gondnoknak			30		
kancsó			8		
bérekoci díja				2,40	3
egyéb	50	2	22		
összesen	580,52	632,70	631,39	710,66	385,51

A pontosan adatolt időszakban az egyházközségnek alig 9 koronányi hiánya halmozódott fel, ami az igencsak esetleges egyházi adófizetéseket figyelembe véve nem kicsi pénzügyi-elszámolási teljesítményre vall. Még jobb a helyzet az 1916-os pénzügyi felülvizsgálat tényeinek ismeretében. Az utolsó békeév zárszámadását pár fillérenyi eltéréssel az általunk közölt pénztárkönyvi adatoknak megfelelően készítették el: az előző évekről maradt összeggel az összes bevétel: 761,38 K volt, míg a kiadások 710,72 koronára rúgtak. 1913 elején eszerint 137,64 K volt a gyülekezet pénzmaradványa. Ebből az év végére 50,66 K maradt, amit 1914-re vittek át. Ezzel 1914 év nyaráig 451,45 K bevétel mellett 386,31 korona kiadást regisztráltak. A pénzmaradvány az első világháború kirobbanásakor 64,14 koronát tett ki. Az 1915-ös esztendőről nem rendelkezünk konkrét adatokkal, csak annyit tudunk, hogy az 1916-os évet már 200 K hiánnyal kezdte a gyülekezet, annak ellenére, hogy az egyházmegyétől 68 K segélyben részesült, és a tanítók is kaptak 100–100 koronát. Ám ezt valószínűleg nem vették bele a költségvetésbe, hiszen a pénztárkönyv adatainak ellentmondanak azok a nyugták, melyek szerint hitoktatási célra Mazurekné 75–75, Balassa pedig 100–100 koronát vett fel 1913-ban, illetve 1914-ben. Ezek le nem könyvelt, az egyházmegyétől illetve a kerülettől kapott segélyek lehettek.

1913-ban 147 fő fizetett egyházi adót.¹¹⁵ Az 1913. április 30-án, az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés dr. Ladics László javaslatára elfogadta, hogy kérjenek segélyt az egyházmegyétől az építendő templomra és a lelkészlakra.¹¹⁶ A közgyűlés egyhangúlag magáévá tette a presbitérium döntését, de az egyházmegye válasza nem ismert. Ekkor egyúttal a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. A kimutatás szerint biztosan számítani a következő jövedelmekre lehetett:

kórházi temetés:	150 K
gimnáziumi hitoktatás:	600 K
polgári leányiskolai hitoktatás:	50 K
Simonyifalváról:	100 K
állami segélyből:	800 K
összesen:	1.700 K

Ehhez jönne az, amit ma is fizet a gyülekezet:

¹¹⁵ BML, Ladics-hagyaték: Süle József gondnok 1913. július 6-i levele Csepregi esperesnek.

¹¹⁶ BML, Ladics-hagyaték 1913. április 30-i jegyzőkönyv

népiskolai hitoktatásra: 210 K,
inasiskolai hitoktatásra: 35 K,
az évi 5 istentisztelet után: 100 K,
vagyis összesen 345 K.

Ez az előbbiekkal együtt eléri a 2045 K bevételt.¹¹⁷

Könnyen belátható, hogy a tervezett bevétel döntő hányadát a közvetlen, illetve közvetett formában megnyilvánuló állami támogatás tette volna ki.

Az 1914-es évre az adófizetők száma elérte a 170 főt, de a adóhiány még ekkor is 1006 koronára rúgott. Az állami egyenes adó 10%-ából 463 K 79 f., a személyi adóból pedig 419 K, azaz összesen 882 K 79 fillérnyi bevétellel számoltak.¹¹⁸ Az adót Süle József gondnoknál kellett befizetni két részletben, március és szeptember hónapban. Kirovása ellen pedig Nagy Jenő ellenőrnél lehetett fellebbezni.¹¹⁹

Az adóívek átolvasásakor kitűnt, hogy az 1907-ben összeírt 126 adóalanyból 1909-ben mindössze 24 volt rendszeres adófizetőnek tekinthető, s mellettük még 46 fő fizetett be némi adót, de a teljes kiszabott összeget mindössze húszan fizették meg. Az adófizetési morál a későbbiekben sem javult lényegesen. 1914-ig még 25 családfővel, és 19 feleséggel ill. özvegygel, azaz 44 személlyel bővült az adófizetők névsora. Ehhez képes 1913-ban mindössze 32 személy róttá le adótartozását, illetve annak egy részét. Összességében megállapíthatjuk, hogy a rendszeresen adózók száma nem haladta meg a 42-öt, a néha–néha fizetőké pedig a 83-at. Eszerint tehát 55-en egyáltalán nem fizettek adót az egyházközségnek. Ennek ellenére nem tudjuk, hogy bármiféle lépést is tettek volna az adóhátralékosok ellen.

A 6 és fél dokumentált év során (1908 és 1914 nyara között) 13 személy fizetett be 5 koronáig terjedő adót, tizennyolcan fizettek 5 és 10 korona közé eső összeget, s ugyancsak ennyien 10 és 20 korona közöttit. 20 és 50 korona közötti összeggel 22 személy adózott, míg az 50 és 75, a 75 és 100, valamint a 100 és a 150 korona közti összeget fizetők száma egyaránt 3–3 személy volt. 200 koronán felül mindössze Váradi-Szakmáry Arisztid 216 koronás adófizetését regisztrálták.

Az egyházmegyei számvevőszék nem minden alap nélkül figyelmeztette tehát 1916-ban a gyülekezetet arra, hogy szorgalmazza a felhalmozott adóhátralék behajtását, s a számadásait rendszeresen vezesse. Ez utóbbi figyelmeztetésre azért volt szükség, mert a gondnokot elvitték katonának, s a háború kitörése, azaz 1914 július 23. óta nem könyvelték el sem a bevételeket, sem a kiadásokat. 1914 elején már 813 K 47 fillért tett ki az adóhátralék, s ez csak növekedett, 1915 december 31-én már 1891 koronára rúgott.¹²⁰

¹¹⁷ BML, Ladics-hagyaték: 1914–1915-ös költségvetés tervezete

¹¹⁸ BML, Ladics-hagyaték: 1914-es és 1915-ös költségvetés

¹¹⁹ Mitykó Mátyás 1914-es adóíve. Jegyzőkönyvek C. 12.

¹²⁰ Egyházmegyei jegyzőkönyvek 1916. 77. és 80.

Uhrin Károly egyházmegyei számvevő az esperessel együtt 1916. január 21-én személyesen szállt ki Gyulára, hogy áttekintsék az egyházközség pénzügyeit, és rendbe tegyék a könyvelését. Megállapították, hogy „*az adófkönyv vezetése, az adókvetés megállapítása megfelelő módon történik, A pénztárkönyv vezetése azonban hiányos annyiban, amennyiben az alapok-ra adományozott összegek nincsenek bevezetve s így azok sehol sincsenek elszámolva.*”¹²¹ A számvevők szerint 10–12 éves (noha maga a gyülekezet is csak 8 éves!) hátralékok is előfordultak. Utasították az egyházközséget, hogy gondoskodjék egy ideiglenes gondnok megválasztásáról.

A templom-alapra 1915 végéig 1649 koronát, az orgona-alapra pedig 222 koronát fizettek be a hívek. Az állami adó 10%-ából, valamint személyi adóból a következő bevételeket tervezték 1916-ra:

az 1891,16 koronás adóhátralékból behajtanak	1000,00 K-át
a 668,37 koronás egyházi adóból behajtanak	400,00 K-át
Gyula városától hitoktatásért	200,00 K
a kórházi temetésekért	150,00 K
perselypénzként	15,00 K
a templom-alap kamata	65,96 K
az orgona-alap kamata	8,88 K
<u>egyéb bevétel</u>	<u>5,00 K</u>
az összes bevétel	1844,84 K

Ugyanakkor a tervezett kiadások az alábbiak voltak:

az előző esztendőkből származó hiány	200,00 K
istentiszteletek tartására	130,00 K
a kórházi temetésekre	150,00 K
hitoktatásra	620,00 K
tőkésítésre	74,84 K
<u>előre nem látható kiadásokra</u>	<u>150,00 K</u>
az összkiadás	1324,84 K-át tett ki. ¹²²

Az egyházkerület 1916-ban 100 K segélyt s missziói célra is ennyit adott.¹²³ Sajnos a további évek gazdálkodásáról nem maradtak fenn értékelhető adatok.

A hitoktatás

¹²¹ Egyházmegyei jegyzőkönyvek 1916. 75–77.

¹²² Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.

¹²³ A bányai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület 1916. évi... rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp., 1916. 15., 55., 58. és 63.

A gyülekezet számára fontos, s egyúttal – ősz lévén – sürgős is volt az iskolai hitoktatás megindítása. Ezen a téren a személyi feltételek adottak voltak: Mikler Sándor tanfelügyelő nem gördített akadályokat az oktatás megindítása elé, s az egyházközség jegyzője vállalkozott is e nemes feladat ellátására. Viták csak akörül folytak, hogy ki fizesse a gimnáziumi hitoktató óradíját, a város ugyanis ki akart bújni e kötelezettség teljesítése alól. Ennek ellenére 1907. novemberben Kulitzky igazgató úr már azt fejtegette, hogy ha a gimnázium 8 osztályossá bővül, akkor neki heti 4–5 hittanórát kell ott tartania. Az ősz folyamán az evangélikus hitoktatás mintegy 340 éves szünet után ismét megkezdődött Gyulán.¹²⁴

A presbitérium mindig az egyik kiemelt kérdésként kezelte a hitoktatás ügyét. Az 1908. december 13-i ülés résztvevői pl. arról döntöttek, hogy az állami elemi iskolában, a polgári leányiskolában és az inasiskolában végzett hitoktatásért a tanárokat fizetés-kiegészítésben részesítik. Az 1910. január 20-i közgyűlésen pedig örömmel állapították meg, hogy az iskolai hitoktatást kifogástalanul végzik. Mintegy 3 éves huza-vona után a főgimnáziumi hitoktatás tiszteletdíjának kérdése is megnyugtatóan rendeződött: a közoktatási minisztérium kötelezte a várost a annak megtérítésére. Az egyházközség költségvetésének kb. 40%-a így is oktatási célt, azaz a tanítók fizetését szolgálta. Időközben kiderült, hogy a lányokat és az inasokat külön konfirmációi oktatásban kénytelenek részesíteni, ami ugyancsak a költségek emelkedését vonta maga után.¹²⁵

Az első konfirmációra 1909. május 20-án került sor. Ekkor a hívekkel együtt konfirmandusok is részesülhettek az Úr szent vacsorájából.¹²⁶ Ezt követően 1920-ig még 1910-ből és 1913-ból van adatunk konfirmációra.¹²⁷

Kiábrándító képet mutat ugyanakkor az iskolai oktatás helyzetéről az a megállapítás, mely szerint az állami elemi iskola „*elhelyezése nem csak a pedagógiai, hanem a higiéniai legegységibb követelményeknek sem megfelelő.*”¹²⁸

1910. szeptember 4-én a felügyelő arról tájékoztatta az egyháztanácsot, hogy a püspök úr rendelete folytán a gimnáziumi hitoktatás ezentúl lelkésznek kell végeznie. Tudomása szerint Knyihár Károly békéscsabai lelkész, ambuláns hitoktató ezt elvállalná. A presbitérium a nevezett lelkész áldozatkészségéért a város által neki fizetendő óradíjon felül 100 K tiszteletdíjat, s még 60 K úti általányt is megszavazott. E határozat minden ékesszólásnál jobban tükrözi, hogy a gyülekezet, nehéz anyagi helyzete ellenére is milyen fontosnak tartotta a

¹²⁴ BML, Ladics-hagyaték: 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Kulitzky Nándor 1907. november 19-i levele dr. Ladics Lászlónak; Békés 1907. december 15.

¹²⁵ BML, Ladics-hagyaték: az 1908. december 13-i presbitériumi ülés és az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve

¹²⁶ Békés, 1909. május 30.; 1913. április 27.: konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában

¹²⁷ Békés, 1909. május 30.; 1910. május 1., 1913. április 27.: konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában

¹²⁸ Békés, 1908. április 12.

gyermekek hitoktatását. Egyúttal köszönetet szavaztak meg Kulitzzy Nándor elemi iskolai igazgató-tanítónak, aki 3 éven keresztül ellátta e nemes feladatot. Az állami fiúiskola és az iparosiskolai hitoktatást továbbra is ő, míg a polgári leányiskolai oktatást Mazurekné végezte. A konfirmandusok oktatásának kérdését egyelőre függőben hagyták.¹²⁹

Arról, hogy vajon hány gyermekkel is kellett foglalkozniuk az említett nevelőkkel csak elszórt adatok állnak a rendelkezésünkre. Az 1907-es összeírók 128 fiú és 93 lánygyermeket találtak a gyülekezetben. A rendelkezésünkre álló statisztikákat áttekintve, éves általánosságban 10 fiú és 10 lánygyermek születésével számolhatunk.

A gyulai római katolikus főgimnáziumi oktatás megindulásakor mindössze 2 evangélikus vallású fiút találunk a tanulók között: egyet az első, és egyet a második osztályban. Amikor Knyihár átvette a hitoktatást már 12 evangélikus gyermek tett osztályvizsgát ugyanitt. Az 1915–1916-os tanévről azt tudjuk, hogy a vallásoktatónknak heti 9 hittanórát kellett tartania 9 növendéke számára.¹³⁰

Az 1911-ben meginduló női kereskedelmi szaktanfolyamra, mely a 14–19 éves korosztályt ölelte fel, a 39 beiratkozott tanuló közül mindössze 19 volt gyulai. Nem valószínű tehát, hogy a 4 evangélikus közülük került ki. Arról sincs adatunk, hogy külön hitoktatásban részesítették-e őket.¹³¹

1913-ban az egyházközség leánygyermekének hitoktatását továbbra is Mazurekné Ploy Irén, a fiúkét pedig – az elhalálozott Kulitzzy Nándor örökébe lépve – Balassa János, pusztavérszirtványi elemi iskolai tanító vette át.¹³²

Az oktatás tantermi, iskolai feltételei sokat javultak, amikor megindult 1911-ben a polgári leány-, 1912 őszén pedig a polgári fiúiskolai oktatás is, az iskoláknak eredetileg szánt helyen.¹³³

Jellemző momentum azonban, hogy az év végén a hitoktatók részére már Scholtz Gusztáv püspöktől, a missziói alapból kellett segílyt kérnie a gyülekezetnek „*tekintettel a fiókegyház szegénységére.*”¹³⁴ Az egyházmegyétől 1915-ben 100–100 koronát kaptak erre a célra.¹³⁵ A következő évben az egyházkerület a két tanítónak ugyancsak 100 koronát szavazott meg, míg 1918 februárjában a főesperes utalt ki kétszer 50 koronát a hitoktatók részére.¹³⁶

Balassa 1915-ig oktatott, s jelent tudomásunk szerint 1926-ig nem is lett utódja. Az alsó fokú iskolásokat a távozása után Mazureknére oktatta. Az 1915–1916-os tanévről Koren Pál körlelkész azt állapította meg, hogy „*a gyulai állami fiú- és leányiskolában a hitoktatásban felmutatott eredmény, dacára a háború okozta rendetlen iskolázásnak, a rövidebb tanévnek... az eredmény általában kielégítőnek mondható.*” Mazurek Ferencnének külön is köszönetet szavaztak meg „*a vallás oktatásában elért kiváló eredményért.*” Ő 1925-ig tanította a

¹²⁹ BML, Ladics-hagyaték: 1910. szeptember 4-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. 1913. június 3-án a polgármester arról értesítette dr. Ladics Lászlót, hogy a gimnáziumi hitoktatásra kiutalt 188 K 25 fillért felveheti.

lányokat az elemiben.¹³⁷ Az 1934. február 10-i presbiteri ülésen úgy emlékeztek meg róla, mint aki 17 éven át tanította a gyülekezetben élő gyermekeket, „s volt idő, amikor az egész fiókegyházban ő volt az összetartó erő.”

Az első világháború idején katonaság körében a háború miatt nem volt hitoktatás, a fogházban pedig azért maradt el, mivel a rabok mezei munkákra voltak kirendelve, s csak a három főünnepen tartózkodtak benn.¹³⁸

Knyihár Károly jelentése szerint a hitoktatást és a konfirmációi oktatást a főgimnáziumban heti 4 rendes és 1 exhortatoinalis óra keretében végezte. Az esperes szorgalmazta, hogy a gyulai főgimnáziumba egy egyházi ének órát is állítsanak tanrendbe.¹³⁹ Azt nem tudjuk, hogy meddig tanított a főgimnáziumban, de 1920-ban már Vidovszky Kálmánt – aki ugyancsak békéscsabai lelkész volt – találjuk a helyén.

AZ ÖNÁLLÓ EGYHÁZKÖZSÉG MEGSZERVEZÉSE

Az önálló evangélikus egyházközség megszervezésére irányuló törekvés

Az 1910-es évek elejére beérett az önálló gyulai lelkészi állás megszervezésének gondolata. A kezdeményezés ekkor is Békéscsabáról indult ki, legalábbis Knyihár Károly lelkész volt az, aki az egyházmegye 1912-es közgyűlésén „Gyulán egy segédlelkészi állás szervezését tartaná szükségesnek.”¹⁴⁰ Valószínű, hogy őt már nem politikai megfontolások, hanem a gyulai tanítóskodása során szerzett tapasztalatai vezérelték. Legalábbis ezt

¹³⁰ A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1904–1905-ös tanévről. Gyula, 1905. 99.; az 1911–12-es tanévről. Gyula, 1912. 139.; az 1914–1916-os tanévről. Gyula, 1916. 90. és 115.

¹³¹ Gyula város női kereskedelmi szaktanfolyamának és a vele kapcsolatos kereskedelmi szaktanfolyamnak értesítője az 1912–1913-ik iskolaévről. Gyula, 1913. 14.

¹³² BML, Ladics-hagyaték: 1914-es és 1915-ös költségvetés. Békés 1916. október 29.: Mazurekné a II. fizetési osztály 3 fokozatába előlépő, állami népiskolai tanítónő; Békés, 1912. augusztus 4.

¹³³ Békés, 1912. május 5.; A polgári fiúiskolát 1906-ban, a gimnázium megindításakor megszüntették.

¹³⁴ BML, Ladics-hagyaték: Süle József és Balassa János 1913. november 2-i levele Sholtz Gusztáv püspök úrhoz.; Békés, 1912. április 21.: Mezőberényben 200 K drágasági pótlékot szavaztak meg a tanítóknak.

¹³⁵ Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.

¹³⁶ A bányai ágostai hitvallású evangélikus egyházkerület 1916. évi... rendes közgyűlésének jegyzőkönyve. Bp., 1916. 15., 55., 58. és 63.; EFM., Ladics-gyűjtemény 82.947.: ezek szerint ekkor is két hitoktatója volt a gyülekezetnek.

¹³⁷ Szentkereszty 119.; Békés, 1921. január 8.

¹³⁸ Egyházmegyei közgyűlés 1916. 28–29.

¹³⁹ Egyházmegyei közgyűlés 1916. 33–34.

¹⁴⁰ Békés, 1921. július 14.

látszik alátámasztani, hogy ekkor már maguk a gyulai hívek is kiálltak az egyházközség önállósításának eszméje mellett.

1913 április 30-án, az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés dr. Ladics László javaslatára elfogadta, hogy az egyházmegyei közgyűléstől kérvényezzék egy önálló, missziói lelkészi hivatal felállítását Gyulán, s egyben írjanak az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében is.¹⁴¹ Az ugyanerre a napra összehívott tisztújító közgyűlés egyhangúlag magáévá tette a presbitérium döntését. Szorgalmazták, hogy az egyházmegyei közgyűlés a lelkészállítás ügyében a „szabályszerű lépéseket megtenni szíveskedjék.”¹⁴²

Miből gondolhatták úgy, hogy most már képesek lesznek egy lelkész eltartására? Joggal valószínűsíthetjük, hogy a kis gyülekezet az eltelt hat esztendő során kellőképpen magára talált. Megszervezték a vezetőséget, megalapították a presbitériumot, s azt is megtapasztalták, hogy képesek az egyházközséget működtetni: az adókat beszedni, a gazdálkodást kiszámíthatóvá tenni. Ugyanakkor azt is érezhették, hogy jelen formában a továbbfejlődésük sem a lelki (az évi 5 istentiszteltnek köszönhetően), sem pedig az anyagi (templomra való gyűjtés, állandó adóhátralékok stb.) tekintetben nincs biztosítva. Ebből a körből úgy óhajtottak kilépni, hogy egy önálló, missziói lelkészi állás létesítését kérték.

Nem csak magukra gondoltak. Lépésüket azzal indokolták, hogy Gyula válhatna a környező településeken szórványban élő evangélikusok gondozásának a központjává. Valóban óriási békési, bihari és aradi területek lakossága maradt ki az evangélikus egyház szervezetéből, hiszen Békéscsaba és Arad között Gyulán kívül csupán a kis Simonyifalván volt megszervezett gyülekezet. Tervezetük így arra épült, hogy a 769 fős gyulai gyülekezet leányegyházát alkotná a Szentpálfalván élő 331 hívő, s a már régebben meglévő, ugyancsak 331 fős simonyifalvai gyülekezet ellátása is Gyuláról lenne a legszerencsésebben kivitelezhető. Ezekon kívül még az alábbi szórványok Gyulához kapcsolásával számoltak: Gyulavári (az 1910-es népszámlálás szerint 121 evangélikus lakossal), Doboz (138 fővel), Kétegyháza (69 fővel), Gyulavarsánd (13 fővel) Nagypél (1 fővel), Feketegyarmat (2 fővel), Nagyzerénd (24 fővel), Tözmiske (2 fővel), Bélzerénd (7 fővel), Valán (33 fővel), Apáti (7 fővel) és Talpas (2 fővel). Ezekkel együtt már tekintélyes létszámú, 1940 lélek gondozásának feladata hárulna az új lelkészre.¹⁴³

Ezzel párhuzamosan, mint láttuk, a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megtervezni. Az egyházmegyei közgyűlésen a gyulai gyülekezet

¹⁴¹ BML, Ladics-hagyaték 1913. április 30-i jegyzőkönyv.

¹⁴² BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve: ekkor számoltak el 1911. és 1912. évre. A bevételek 452 K 32 fillérről 698 K 72 fillérre nőttek, a kiadások pedig 632 K 70 fillérről 625 K 75 fillérre csökkentek. 1913-ra már 880 K bevételt és 805 K kiadást terveztek.

¹⁴³ BML, Ladics-hagyaték: évszám nélküli tervezet, mellékelve Zsilinszky felügyelő úr fogalmazványához.

önállósodását pártfogoló beszéd dr. Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából ránk maradt.¹⁴⁴ A 769 gyulai evangélikust már önmagukban is alkalmasnak tartotta egy önálló gyülekezet fenntartására, de a fentebb idézett elképzelés eredményeként ő is számításba vette azt, hogy Gyuláról a simonyifalvai szórvány is könnyebben ellátható lenne.

Az 1913. augusztus 17-re, vasárnap délutánra, az állami polgári leányiskolába összehívott közgyűlésen már arról számolhattak be, hogy az egyházkerületi közgyűlés „nemcsak a legteljesebb készséggel, hanem nagy örömmel” járult hozzá az önálló egyház megalapításához. Ezen nem is csodálkozhatunk, a tanulmányunk elején elemzett politikai indokait ismeretében. Kimondták tehát a megalakítását úgy, hogy Gyula „önálló és misszionárius egyházat fog képezni, amelyhez a kétegyházi, sarkadi, nagyszalontai, továbbá a Gyulavidéki Helyi Érdekű Vasút vonalán lévő községek is fognak tartozni.” A lelkész 1600 koronás fizetés mellett 3 szobás lakást, vagy ennek megfelelő házbért fog kapni. Megállapították továbbá a stóla összegét, s a hitoktatási díjakat. A hívek remélték, hogy az egyházkerület el fogja fogadni a gyulai egyház misszionárius jellegét, mert ezáltal a háromezret is meghaladná a lelkész által gondozottak száma. Azért mindemellett megállapították azt is, hogy „az egyház anyagi egzisztenciája csupán a párbér és az egyházi adón felül remélhető jelentékenyebb segéllyel lesz biztosítva.”¹⁴⁵

Érdekes, hogy a fennmaradt meghívó szeptember 10-én délután fél 3-ra, az állami népiskola tornatermébe hívta közgyűlésre a gyülekezet tagjait az anyasítás kérdésének a lelkész javadalmának megtárgyalása ügyében (3. kép).¹⁴⁶ Talán erre már az egyházkerületi döntés ismeretében került sor, ám a végleges válasz elhúzódhatott. Legalábbis erre utal, hogy az önálló egyházközség szervezeti kereteinek kialakításáról csak az 1914. március 15-én délután fél 3-kor, az állami népiskola tornatermében megtartott közgyűlésen döntöttek. A napirend alapján ugyanis a költségvetés mellett ekkor került ismertetésre az anyasítás és a lelkészi állás szervezése tárgyáról szóló a püspöki leirat.¹⁴⁷ Az említett leiratot sajnos eddig nem találtuk meg, a következményei pedig nem egészen egyértelműek.

A helyi újságban meghirdetett istentiszteletek száma alapján nem tapasztaljuk a hitélet remélt fellendülésnek semmi jelét. Az egyház működéséről csak töredékes adatokkal rendelkezünk, de – mint a korábbi években is – pusztán 2–3 istentisztelet megtartásáról van adatunk. A reformációi istentiszteletről pl. még az ünnep 400. évfordulóján sincs hírünk. Ez önmagában

¹⁴⁴ BML, Ladics-hagyaték

¹⁴⁵ Békés, 1913. augusztus 17.: az előzetes tervezethez képest tehát még Sarkad és Nagyszalonta Gyulához kapcsolásával is számoltak.

¹⁴⁶ Jegyzőkönyvek. C. 12.

¹⁴⁷ Jegyzőkönyvek. C. 12.: sajnos a meghívón kívül bővebb információval nem rendelkezünk a közgyűlésről, az azonban az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a költségvetés nem készült el.

mégsem perdöntő, hiszen a korábbi években sem tudósítottak minden egyházi alkalomról.

Közvetett módon azonban több szervezeti változásról is tudomást szerezhethetünk, ami összefügghetett az önállósodás kimondásával. Az egyházi élet megpezsztülését jelzi, hogy már nem csak a város polgárait gondolták. A gyulai foglyok és az itt állomásozó katonák lelki szükségleteinek kielégítéséről is igyekeztek gondoskodni úgy a hitoktatást, mint az igehirdetéseket illetően. Ezt a plusz feladatot továbbra is a békéscsabai külső lelkész, Knyihár Károly látta el. 1915-ből pl. tudjuk, hogy a fiatalok raboknak mind a három főünnepen tartott istentiszteletet, s úrvacsorát is osztott nekik. A katonák lelki szükségleteinek ellátását a református lelkész átvállalta, de neki sem akadt velük dolga, mivel katolikus vallású csehek helyeztek Gyulára. Érdekes viszont, hogy ekkor még a kórházi betegek lelki gondozásának a kérdése nem került napirendre, pedig a gyülekezet bevételeinek tekintélyes hányada éppen a kórházban elhunyt evangélikusok eltemetéséből származott.¹⁴⁸

A gyulai gyülekezet önállósulása a gyakorlatban mindennek ellenére sem valósult meg. Ebben a bizonyára a világháború kitörése nyomán fellépő iskolai helyhiány, közlekedési és egyéb anyagi és személyi nehézségek is szerepet játszottak. Ez kiderül abból, hogy 1918 nyarán, az egyházmegyei közgyűlésen az esperesnek még mindig sürgetnie kellett a gyulai missziói lelkészi állás megszervezését. A gyulaiak lelkész utáni óhaja tehát a világháború végéig nem lett kielégítve.¹⁴⁹

A helyzet mégsem teljesen egyértelmű. Segédlelkész kinevezésére utal ugyanis Nagy Jenő visszaemlékezése: „*Vidovszky Kálmán segédlelkész úr 1913 évben alig 20–25 lélek jelenlétében kezdte meg működését. De ő is bevonult, s onnan megszabadulva újra visszajött közénk, és áthatva hivatásának fennköltége által minden anyagi haszon nélkül tevékenykedett a hitéletünk szervezésében.*”¹⁵⁰ Az első világháború végétől 1923-ig valóban ő látta el a gyulai szolgálatot. Közben többször is meg óhajtotta hívni lelkészének a gyülekezet.¹⁵¹ Szolgálatra kellemes emléket hagyhatott, mert visszaemlékezők szerint ő volt az, „*aki összetartotta, ápolta, vezette és erősítette egy évtizeden át elszigetelt kis egyházunkat.*” 1888-ban, Gyomán látta meg a napvilágot, és 1932-ben, Budapest halt meg. 1910-től tanított a békéscsabai gimnáziumban. Nekrológja szerint: „*Nagy szerepe volt a gyulai egyházközség*

¹⁴⁸ Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29.; 1. és 85.: Gyulát ekkor Váradi-Szakmáry Arisztid és Mikler Sándor képviselte, s őt egyházkerületi küldöttnek is megválasztották. Simonyifalván, a vasúti összeköttetés hiánya miatt 1915-ben, a református lelkész végezte a hitoktatást, s az istentiszteletek megtartását is

¹⁴⁹ Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1918. 9. Legkorábban 1923-ban találkozunk gyulai helyettes lelkész említésével, s e tisztséget Vidovszky töltötte be:

Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

¹⁵⁰ Nagy Jenő 1923-as visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek C. 12.

¹⁵¹ Benkő István 1947-es visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek. C. 12.

*megszervezésében, melynek híveit, míg azok fíliaként Békéscsabához tartoztak, éveken át gondozta.*¹⁵²

Bár Nagy Jenő visszaemlékezéséről megállapítottuk már, hogy a dátumokat illetően nem megbízható, ezúttal reálisnak tűnik az általa megadott 1913-as évszám a segédlelkész kinevezésére. Azt még ebben az esetben is meg lehetne magyarázni említett hadba vonulásával, hogy 1915-ben miért Knyihár látta el a foglyokat, meg a gimnáziumi hitoktatást, de azt már nehéz belátnunk, hogy ha ő volt a kinevezett segédlelkész, akkor miért nem ő, – hanem továbbra is a békéscsabai városi lelkészek – végezte az ige hirdetéseket a háború kitörése előtt. Először ugyanis csak az 1917 húsvétján megtartott istentiszteleten találkozunk a nevével.¹⁵³ Önálló gyulai lelkész meglétére utal viszont az, hogy a simonyifalvaiak emlékezetében még ma is élénken él Gyulához tartozásuk tudata.¹⁵⁴ Simonyifalvát pedig a trianoni békeszerződés Romániának juttatta, tehát ez a kapcsolat csak az első világháború alatt, ill. az azt röviddel megelőző időben működhetett.

A világháború kitörése súlyos megrázkódtatásokat hozott a fellendülőben lévő gyülekezeti életre személyi és anyagi téren egyaránt. A gondnokot rögtön a háború kezdetén behívták, s az egyházközség pénzügyeinek rendbetételére 1916-ban magának az esperesnek kellett kiszállnia. Igazából 1924-ig sem sikerült megnyugtató módon rendezni az anyagi jellegű problémákat noha a felügyelő egy prosperáló banknak volt a vezérigazgatója. A segédlelkész bizonytalan idejű katonai szolgálata mellett 1915 és 1926 között nélkülözni kellett a férfi elemi iskolai hittantanár és kántor személyét is.

Az egyik legsürgetőbb feladatot azonban az jelentette, hogy olyan helyet találjanak, ahova össze lehet hívni a gyülekezet tagjait, mivel a világháború kitörése után, 1914. novemberében katonai célokra foglalták le az iskolát.¹⁵⁵ A karácsonyi istentisztelet kifejezetten emiatt maradt el.¹⁵⁶ Az ige hirdetések számára új helyszínt kellett keresni és ez nem volt egyszerű feladat. Az állami elemi és a polgári leányiskolát az ősz folyamán átalakították a Vöröskeresztes Egylet kórházává. Decemberben az összes belvárosi elemi iskola, a gimnázium és néhány középület az ideiglenes hadikórháznak adott helyet. Hosszabb-rövidebb időre később is lefoglalták az iskolákat. Az állami elemi pl. 1915 októberében végleg megszállta a katonaság. A tanítást délutánonként a főgimnázium épületében oldották meg, míg december közepén onnét is ki nem kellett költözniük. 1917 nyaráig a Békésvármegyei Kaszinó (a mai várszínház irodaépülete) termeiben folytatták az oktatást.¹⁵⁷

¹⁵² Jegyzőkönyvek, 1923. november 4.; *Dedinszky* 139.

¹⁵³ Békés, 1917. április 1.

¹⁵⁴ Jakab Béla a jelenlegi gyulai, de egykori simonyifalvai lelkész szóbeli közlése.

¹⁵⁵ Békés, 1914. november 15.

¹⁵⁶ Békés, 1914. december 20.

¹⁵⁷ Scherer II. 330–331.

Ez önmagában is elég magyarázat arra nézve, hogy miért húzódott el olyan hosszan a megfelelő istentiszteleti helyszín utáni keresgélés. Nem csak 1914 karácsonyán maradt el az igehirdetés, de a következő évi húsvéti megtartásáról sincsen adatunk. Végül a reformátusok segítettek: 1915 májusában, áldozó csütörtökön, a Munkácsy út végén, a Kenyérsütő út 6. szám alatti elemi iskolájukat engedték át. Ez is csak ideiglenes helyszínnek bizonyult. Valószínűleg a további katonai beszállások miatt kellett innen is tovább állni, mert pünkösd első vasárnapját már a Városház utcai, volt anyakönyvi hivatal helyiségében ünnepelték eleink.¹⁵⁸ Érthetetlen, hogy a gyülekezet miért csak 1916 májusában követte az állami elemi iskola vándorlását abba a Békés-vármegyei Kaszinóba, melynek elnöki tisztét a felügyelő töltötte be. 1918 karácsonyáig a kaszinó nagytermét használták istentiszteleti célokra.¹⁵⁹

A háborús vereség és az azt követő forradalmi események meglehetősen szétzilálták a gyülekezet életét. 1918 karácsonya után legközelebb csak a tanácsrendszer bukását követően, 1919 júniusában tartottak istentiszteletet. Pünkösdkor, úrvacsora osztással egybekötve. A helyszín ismét a régi volt, a Károlyi Sándor úti állami elemi iskola egyik földszinti helyisége. Az újsághír ekkor ismét egyértelműen fiókegyházat említ, tehát az önállósodás kimondását vagy nem erősítette meg az egyházkerület, vagy időközben maga az egyházközség látta be, hogy le kell mondania róla.¹⁶⁰

A háborúban átélt borzalmakat követte a tanácsrendszer vallásellenes politikája. Ezután a román megszállással és az egyre jobban elszabaduló infláció nehézségeivel kellett szembenézniük a híveknek. 1919 nyarán Stéberl Andrásnak pl. át kellett kocsikáznia Békéscsabára ahhoz, hogy esküvőjét evangélikus pap előtt tarthassa meg.¹⁶¹

Egyes visszaemlékezések kiemelték, hogy 1919–1920 vészterhes időszakában különösen Miegend Rezső egyháztag fáradozott a hívek összetartásának előmozdításában. Halmos Jánosné tanítónő pedig buzgó lélekkel végezte a hitoktatást.¹⁶²

Ezután csak majdnem egy egész esztendővel későbből, a románok kivonulása után, 1920 májusából van adatunk újabb igehirdetés megtartásáról. Érdekes, hogy a karácsonyi istentiszteletet nem az elemiben, hanem a polgári leányiskolában celebrálták.¹⁶³

¹⁵⁸ Békés, 1915. május 9. és május 16. Az említett iskolát 1916. február 13-i tudósítás szerint egy földrengés megrongálta.

¹⁵⁹ Legalábbis az 1915 karácsonyi istentisztelet megtartásáról nincs adatunk, pedig Knyihár a foglyoknak ekkor is tartott igehirdetést, tehát ha a városi prédikáció elmaradt, akkor az csak a helyhiánnyal lenne magyarázható. Békés, 1917. április 1., május 13. és 27., 1918. május 5., május 12. és december 15.

¹⁶⁰ Békés, 1919. június 7.

¹⁶¹ Békés, 1919. június 7. és július 9.

¹⁶² Tátrai Károly 1927-es visszaemlékezése. Jegyzőkönyvek. C. 12.

¹⁶³ Békés, 1920. május 9., november 6. és december 22.

A gyülekezetet teljesen újjá kellett szervezni, szinte az elejéről kezdve a munkát. Már csak azért is, mert időközben a tagság nagyobbik része kicserélődött. Ezt tükrözte az 1920. november 14-én megtartott, esedékes tisztújítás.¹⁶⁴ Ez azonban már egy másik tanulmány témája lesz.

Az alábbi békéscsabai lelkészek gyulai szolgálatáról tudunk:

1908		
Csepregi György	Húsvéthétfői istentisztelet	IV. 20.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	VI. 7.
1909		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 16.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki konfirmálás	V. 16.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	V. 30.
1910		
Csepregi György	Húsvétvasárnapi istentisztelet	III. 27.
Koren Pál	Konfirmáció, áldozócsütörtök	V. 5.
Koren Pál	Pünkösdi istentisztelet	V. 15.
Koren Pál	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Sztik Gusztáv	Istentiszteleten végzett funkció	XII. 25.
1911		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 16.
Koren Pál	Közgyűlés	IV. 30.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 25.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	VI. 4.
Knyihár Károly	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Csepregi György	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1912		
Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 7.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 16.
Maczák György s. lelkész	Pünkösdi istentisztelet	V. 26.
Knyihár Károly	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Koren Pál	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1913		
Csepregi György	Húsvétvasárnapi istentisztelet	III. 23.
Koren Pál	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 1.
Koren Pál	Pünkösdi istentisztelet	V. 11.
Szeberényi L. Zsigmond	Reformációi istentisztelet	X. 31.
Csepregi György	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1914.		

¹⁶⁴ Békés, 1920. május 9. és november 6.

Koren Pál	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 12.
Szeberényi L. Zsigmond	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 21.
Szeberényi L. Zsigmond	Pünkösdi istentisztelet	V. 31.
1915		
Csepregi György	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 16.
?	Pünkösdi istentisztelet	V. 31.
1916		
Csepregi György	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 13.
1917		
Vidovszky Kálmán	Húsvétvasárnapi istentisztelet	IV. 1.
	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 13.
	Pünkösdi istentisztelet	V. 27.
1918		
	Áldozócsütörtöki istentisztelet	V. 5.
	Pünkösdi istentisztelet	V. 12.
	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.
1919		
	Pünkösdi istentisztelet	VI. 7.
1920		
	Pünkösdi istentisztelet	V. 9.
	Istentisztelet	XI. 14.
	Karácsonyi istentisztelet	XII. 25.

Képfeliratok:

1. Az egyházközség 1907 óta használt pecsétje
2. dr. Ladics László, a gyulai evangélikus fiókegyház felügyelője
(Lelőhely: EFM. A Ladics család hagyatéka. Nem Td. 84.35.1.)
3. A gyulai egyházközség 1913. szeptember 10-ére szóló közgyűlési meghívója

Rezümé

Gyula polgárai az 1520-as és 30-as évek fordulóján álltak a reformáció mellé. A tiszántúli evangélikus egyházkerületnek a szellemi a központjává vált. 1567-ben a vidék papsága azonban a helvét hitvallást írta alá. A török hódoltság óta a gyulai evangélikusok lelki gondozását a református lelkészek végezték.

Az önálló egyházközség megalakítását az arad–békési egyházmegye vezetői szorgalmazták. Egy magyar nyelvű gyülekezet támogatásával szerették

volna bizonyítani a pánszlávizmus vádjának alaptalanságát, s az Áchim L. András vezette parasztmozgalom ellen is számíthattak a zömmel állami hivatalnokok által vezetett egyházközség támogatására.

Az 1907. június 3-i gyűlésen kimondták a gyulai evangélikus fiókegyház megalapítását. Az egyházközségnek kb. 424 tagja volt. Évi öt istentiszteletet tartottak, a nagyobb ünnepeken. Egyházi alkalmakat az állami elemi iskolában tartották. A fiókegyház híveit a békéscsabai lelkészek gondozták.

1913. augusztus 17-én kimondták az önálló egyházközség megalakítását. Úgy vélték, hogy Gyula válhatna a környező, Arad- és Bihar megyei települések szórványban élő evangélikusai gondozásának a központjává. Az önállósodás azonban a világháború végéig sem valósult meg. A világháború pedig súlyos megrázkódtatásokkal járt. A háborút követően a gyülekezet tagjainak nagyobbik része kicserélődött 1907-hez képest. Az egyházközséget újjá kellett szervezni.

In.: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok (Főszerk.: Csóka Gáspár. Felelős szerk.: Zombori István.) 13. évfolyama, 2001. 1–2. száma 141–170.